

III 479765

V

C. C. P. M. P.

IOAN C. FILITTI Nr. _____

1000

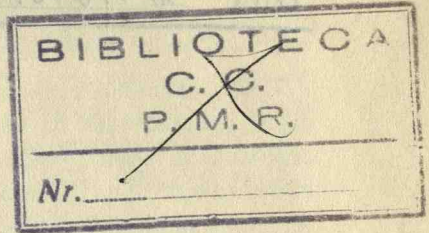
**DESPRE
VECHEA ORGANIZARE ADMINISTRATIVA
A PRINCIPATELOR ROMÂNE**

— EDIȚIE REVĂZUTĂ —

EXTRAS DIN
REVISTA DE DREPT PUBLIC
1934 — 5

IMPRIMERIILE E. MARVAN — BUCUREȘTI
— 1935 —

IOAN C. FILITTI

DESPRE
VECHEA ORGANIZARE ADMINISTRATIVA
A PRINCIPATELOR ROMÂNE

— EDIȚIE REVĂZUTĂ —

EXTRAS DIN
REVISTA DE DREPT PUBLIC
1934—5

IMPRIMERIILE E. MARVAN — BUCUREȘTI

— 1935 —

120.629/60

13406/67

D E S P R E

VECHEA ORGANIZARE ADMINISTRATIVĂ A PRINCIPATELOR ROMÂNE

Revenind cu noi contribuții, asupra studiului meu anterior despre vechea noastră organizare administrativă, îmi dau pe deplin seamă de lipsurile pe care le prezintă și în această formă.

Am socotit totuși, că o înfățișare mai dezvoltată a chestiunii, măcar în liniile ei generale, lipsind până acum, va putea fi de oarecare folos și va înlesni altora să îndrepteze și să întregiască.

*

Vechea noastră organizare administrativă a derivat din însăși împrejurările în care s'a format poporul român și în care s'au încheșat Principatele române și s'a adaptat apoi nevoilor politice, economice și sociale ale vremii.

Din parte-mi, deosebesc în această veche organizare, aceleași trei faze pe care le-am constatat și în evoluția claselor noastre sociale ¹⁾.

Prima, de la întemeierea Principatelor până în sec. XVI-lea, când se dezvoltă o fiscalitate excesivă, impusă de exigențele turcești ;

A doua fază, a organizației pe care o voi numi slujitorească, derivată din fiscalitate și care cuprinde sec. XVI și XVII;

A treia fază, a încercărilor zadarnice de reforme administrative în ciuda angrenajului fiscal și care, începând din sec. XVIII, se sfârșește, acum 100 de ani, cu Regulamentul organic, de la care începe modernizarea.

¹⁾ Clasele sociale în trecutul românesc. Extras din Convorbiri literare, Fevr. și Aprilie 1925.

Domnul

Organizarea de stat a Principatelor române prezintă de la început și neîntrerupt un caracter unitar și centralizat. Domnul concentrează în mâinile sale, pentru întreg teritoriul, puterile legiuitoare, executivă și judecătorească.

Izvorul puterii absolute a Domnului trebuie căutat în însăși împrejurările în care s'au format Principatele.

Pentru Muntenia, procesul de formațiune pare să fi fost următorul: ¹⁾ grupuri de familii scoboritoare dintr'un strămoș comun, trăiau în indiviziune pe un hotar, proprietatea lor, și erau cărmuite de voievozi, aleși de capii familiilor din grup, ziși de la o vreme cnezi. În caz de război, voevodul era conducătorul grupurilor și avea puteri absolute. În prima jumătate a secolului XIV-lea, voevodul dela Argeș isbuti să impună autoritatea sa altor voievozi, mai ales din părțile nordice ale Olteniei și, devenind astfel un mai mare voevod, să-și întinză stăpânirea, în scurtul timp de o jumătate de veac, dela Carpați până la Dunăre și la Marea Neagră, prin isgonirea, sau supunerea rămășițelor stăpânirii tătărăști.

Moldova dimpotrivă, a fost o țară de descălecătoare, ce s'a întins iarăși, într'un timp tot atât de scurt, dela poalele Carpaților până la Nistru.

Astfel, înseși trebuințele de apărare și de extindere a statului față de vecinii de alt neam și de altă lege, au impus concentrarea puterilor absolute în mâinile unui singur mai mare voevod.

Deoarece la noi n'a existat feodalitate, puterea absolută inițială a Domnului n'a cunoscut veacuri de eclipse ca puterea regală în Occident. Din aceeaș cauză n'au existat la noi, ca în Occident, acele rămășițe ale feodalității, sau acele instituții create chiar de regi pentru a lupta împotriva feodalității și care, sub forma de state generale, state provinciale, privilegii municipale, adunări ale clerului și parlamente judecătorești, au temperat, dar și acolo numai câțva timp, puterea absolută regală.

De altă parte, prin însăși originea ei, puterea domnească este de la început la noi dominată de ideea de stat ca și suveranitatea

¹⁾ I. C. Filitti, Despre Negru Vodă. Extras din An. Ac. rom. Secț. ist. Seria III. Tomul IV, 1924.

în imperiul roman. Domnul apare la noi dela început, așa cum fusese și împăratul roman, ca reprezentant al intereselor statului. Nu sunt semne la noi ca Domnul să fi privit statul, ca regii din occident dinainte de feodalitate, ca un patrimoniu privat, pe care să-l poată împărți între fii lor, nici puterea sa ca un bun particular de care să se desbrace, dacă vor, în favoarea unor indivizi, sau unor așeză-minte, prin concesiuni viagere sau ereditare.

Statul unitar muntean se numește „zemle Ungrovlahiscoe”, Ungro-Vlahia, adică Vlahia despre Ungaria, spre a o deosebi de Vlahia din Balcani ¹⁾). De Poloni și Ruși, este numită „Besarabina zemli”, sau „mutjanskaja zemli”. Într'un act dela Vlad Vodă, din 1396 și într'unul dela Mircea, din 1403, este numită „Besarabia”.

Statul unitar moldovenesc, este numit „zemle Moldovlascoi”, sau numai „zemle moldavscoi”, în actele noastre. Într'un act al patriarhiei de la Constantinopol ²⁾, din 1395, Rosolvlahia; în alt act grecesc, de la 1401, Moldovlahia. Polonii și Rușii i-au zis „Voloskaja zemle”; într'un act ³⁾ dela 1428, avem „Moldovlahiskoj zemle”.

Șeful statului s'a intitulat „voevod”, uneori „mare (veliki) voevod” ⁴⁾). Numai la noi termenul de voevod a avut acest înțeles, pe când la Bulgari, Sârbi, Unguri, desemna anumiți funcționari. La titlul de voevod se adăoga, în primele timpuri, mai ales în Muntenia, acela de „samodrajavnă” adică autocrat ⁵⁾, imitat de la Bulgari. În sfârșit, urma titlul de „gospodar”, rar în Muntenia ⁶⁾, obișnuit în Moldova, sau „gospodin”, obișnuit în Muntenia, rar în Moldova ⁷⁾).

¹⁾ Intâia oară, sub anul 1323, în cronica împăratului Ioan Cantacuzino (C. C. Giurescu, O nouă sinteză a trecutului nostru. Buc. 1932, p. 62, nota 2). Srisoarea patriarhului din C-pol către Nicolae-Alexandru Basarab, 1359, în Hurmuzaki, XIV, p. 1).

²⁾ Hurmuzaki, XIV, p. 19.

³⁾ Arhiva istorică, I, 1, pag. 121.

⁴⁾ De ex., în Muntenia, Mircea cel Bătrân, Dan la 1430; în Moldova, Roman Vodă la 1392.

⁵⁾ De ex., în Muntenia, Mircea cel Bătrân, Vlad Călușarul la 1490, 1502; în Moldova, Roman Vodă la 1392.

⁶⁾ Pe mormântul din 1364, dela Câmpulung, al lui Nicolae-Alex. Basarab. Mircea cel Bătrân, în corespondența cu regele polon (I. Minea, în Cercetări istorice, VIII—IX, No. 2, p. 214). Termenul se găsește în diplomația sârbească, de la 1308 (Damian N. Bogdan, în Rev. ist. rom., 1933, vol. III, p. 271).

⁷⁾ Roman Vodă la 1392; rareori la Ștefan cel Mare.

Acest termen înseamnă Domn, în înțelesul lui dominus, adică stăpân, cum se zice și lui Dumnezeu ¹⁾ și implică noțiunea de suveranitate deplină, ca și titlul roman de împărat ²⁾.

Întreg titlul este precedat, în Muntenia, de cuvântul *Io*, asupra originii căruia se discută încă ³⁾, foarte rar în Moldova ⁴⁾, unde termenul obișnuit este *mâi=noi*.

Toate titlurile Domnii le au „din mila lui Dumnezeu”. Formula rămâne aceeași și după ce și-au dobândit scaunele prin mijlocirea, sau grația Turcilor. Se găsește, de atunci, uneori, în cuprinsul hrisoavelor, mențiunea: „m'a dăruit Dumnezeu și cinstitul împărat”, cu domnia. Rară este o lămurire ca aceea pe care, într'un act de la 1670, o dă Antonie Vodă din Popești, Domnul Munteniei: „fara aceasta este a împăratului și Domnia mea sunt ispravnicul împăratului” ⁵⁾. Umilințele la care Domnii, în împrejurările vitregi ce au urmat după ivirea Turcilor la Dunăre, au ajuns să fie supuși în seraiul de la Constantinopol, ca manifestări ale unor concepții de guvernământ asiatice, trebuie să treacă pe planul al doilea față de considerația că în ochii propriilor lor supuși și în hotarele statului lor, ei continuau să fie aleșii lui Dumnezeu, unși în patriarhia dela Țarigrad și în catedralele noastre, după uzurile imperiale bizantine și păstrându-și alaiul întreg și puterile depline. Dealtfel și suveranii creștini din Occident n'au încetat niciodată de a face o adâncă deosebire între cărmuitorii, cu titluri oricât de pompoase, ai provinciilor turcești, și Domnii noștri, pe care-i calificau de principii.

Domnia, în primele timpuri, era ereditară, în acest sens că, până la Mihnea Turcitul în Muntenia, până la Lăpușneanu, cu rare excepții, în Moldova, Domnii au aparținut familiilor întemeietoare ale

¹⁾ Ladislas Pic. *Les lois roumaines*, 42.

²⁾ Cf. Iorga, *Les caractères communs des institutions du sud-est de l'Europe*. Paris, Gamber, 1929.

³⁾ Aminteste de țarul Ioniță Asan (Iorga, *Notes de diplomatie roumaine*. In *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine*, XVII (1930), p. 120), sau este de origine bizantină (Damian P. Bogdan, in *Rev. ist. rom.* 1933, vol. III, p. 290).

⁴⁾ Roman Vodă la 1392, incidental la Alexandru cel Bun (1430), uneori la Ștefan cel Mare, Pentru titulatura Domnilor noștri, cf. Dimitrie Ionescu, in *Revue historique du sud-est européen*, XI, 137—141.

⁵⁾ Dumitru I. Băjan, *Vechile așezăminte ale Câmpulungului*, I. 54.

statului. Nu urma însă neapărat fiul cel mai mare; scaunul era disputat între frați, între unchi și nepoți, între veri, între urmașii legitimi și nelegitimi. Uneori îl câștigau prin alegere de către boeri, alteori prin lupte. În Moldova se întâmplă ca frați să-și împartă stăpânirea țării. Alteori, rivalii stăpânesc în părți deosebite ale statului. Din această nesiguranță deriva și formula, care se găsește și la Bulgari, din hrisoavele domnești din Moldova: „iar după viața noastră, cine va fi Domn, din copiii noștri, sau din neamul nostru, sau iarăși ori pe cine va alege Dumnezeu”, iar în Mutenia, de prin sec. XVII-lea: „sau pentru păcatele noastre, dintr'alt neam”.

Dreptul de viață și de moarte al Domnului asupra supușilor săi nu se exercita la noi în mod mai arbitrar decât în occident atunci când, spre pildă, regele Henric al III-lea al Franței pune la cale asasinarea ducelui de Guise.

Domnul putea da ordine permanente și obligatorii ca niște legi. Era supremul judecător.

Putea face război și încheia pace.

Aceste drepturi, afară de cel din urmă, le-a păstrat întregi și după ce numirea lui a ajuns să se hotărască de Poarta otomană.

Și toate aceste puteri erau tot atât de legale ca și ale suveranilor absoluți din Occident. Domnitorii cu tendințe de despoți asiatici au fost osândiți de contemporanii lor și priviți ca niște excepții. Concepția normală a rămas neconținut că dacă Domnul cărmuește absolut, el trebuie totuși să rămâie respectuos de obiceiul pământului. Așa spre pildă, în pricinile în care se recurgea la jurători, Domnul nu putea decât sau să confirme dreptul enunțat de aceștia, sau să recurgă la un număr îndoit de jurători cari să dovediască strâmbătatea celor dintâi ¹⁾.

A legifera nu se prea obișnuia în trecutul nostru depărtat. Legea era obiceiul pământului, uzul tradițional, născut odată cu formarea poporului român și cu întemeierea Principatelor. Când, rareori, se introducea vreo orânduială nouă, legiuitorul era Domnul, în sfatul său de care vom vorbi.

Aplicarea legilor, sub îndoita formă a distribuirii justiției și a îndestulării serviciilor publice, era tot în mâinile Domnului. Nici aiurea ideea separației funcțiilor în stat nu s'a născut decât târziu.

¹⁾ C. Giurescu, Despre boeri, p. 42.

Pentru tot poporul însă, și la noi ca și aiurea, Domnul era mai ales supremul judecător, de care de altfel justițiabilii se simțiau mai apropiați decât astăzi de cea mai înaltă instanță judecătorească. Pe când însă aiurea regele, cu timpul, a judecat în persoană tot mai rar și că, treptat, numai unele cazuri au fost rezervate judecății lui, la noi Domnul n'a încetat niciodată de a exercita personal deplinătatea atribuțiilor lui judecătorești.

Insfârșit, Domnul absolut nu numai domnia, dar și cărmuia efectiv. Era un fel de ministru al unui singur și mare departament în care se concentrau toate trebile publice, pe care el le rezolva zilnic și personal. Primia direct plângeri de la locuitori; da ordine direct chiar funcționarilor subalterni din provincii; delega dregători de diverse trepte și categorii pentru cercetarea și rezolvirea afacerilor. Meșteșugul domnesc nu era o sinecură.

*

Tot ce nu este a legifera și a judeca, este a administra.

Astfel înțelesă, noțiunea de administrație are azi o sferă foarte largă.

În vremurile vechi însă, și la noi ca și aiurea, era mult mai restrânsă. Deosebirea între statele occidentale și Principatele române a fost aceasta că din cauza împrejurărilor neprielnice de pe urma încercuirii de către Turci, s'a păstrat mai multă vreme la noi pecetea statului primitiv, care nu cunoaște alte îndatoriri administrative decât asigurarea autorității Domnului înlăuntru, apărarea ființei statului contra atacurilor din afară și găsirea mijloacelor financiare necesare pentru aceste două scopuri.

Cu asemenea trebuințe reduse, dar esențiale, firește că nu se simte nici nevoia de organe de execuție diferențiate.

La noi ca și aiurea, întâlnim de la început două feluri de organe ajutătoare ale Domnului în îndeplinirea atribuțiilor sale: corpuri consultative pentru hotărârea măsurilor de luat și agenți de execuție ai hotărârilor luate ¹⁾.

¹⁾ Uric de la Roman Vodă, 1392 și altele următoare, în colecțiile publicate de M. Costăchescu și Ion Bogdan. Pentru Muntenia, divane din sec. XV-lea publicate de George D. Florescu.

Sfatul domnesc — Marii dregători

Voevozii noștri trebuie să fi fost, de la început, în mod firesc, înconjurați de tovarăși de arme, cari trăiau în apropierea lor și cu cari se sfătuiu. Primii sftetnici domnești trebuie să fi fost recrutați din nobilimea teritorială, care forma și miezul oastei. Multă vreme încă, în sfatul Domnului, pe lângă membrii cu titulatură corespunzătoare unor anumite atribuții, au mai figurat și alții, numai cu numele lor, fără arătarea vreunui rang, sau slujbe, unii foști înalți dregători, alții, probabil, numai oameni cu vază, prin nașterea, vârsta, sau prestigiul lor. Ei stau, de obicei, în fruntea sfatului. Mai ales în Moldova, până în veacul XV-lea, sftetnicii sunt adeseori citați, în hrisoavele domnești „cu frații și cu fiii lor” ¹⁾, întocmai ca în actele banilor și regilor Bosniei în sec. XIV și XV ²⁾. Este o consecință a organizației familiale a proprietății, și este menită să aducă, din partea unor însemnate neamuri, o cheazășie de exactitatea și de respectarea cuprinsului actelor domnești ³⁾.

În împrejurări extraordinare se convocau și la noi adunări mai mari ca acelea care, în Sârbia sec. XII-lea, erau formate din cnezi, voievozi, clerul superior, dregători mari și mici, jupani, comandanți militari ⁴⁾, sau cum era „congregatio generalis”, în Ungaria în sec. XIII-lea ⁵⁾.

Astfel, în Moldova, actul de închinare, al lui Bogdan Vodă, la 1450, către Ion Corvin, este făcut cu „căpitania noștri, boerii noștri, oștile noastre, sfatul nostru și întreagă țara noastră” ⁶⁾. O astfel de adunare este înfățișată de cronicarul Ureche, când vorbește de alegerea lui Ștefan cel Mare „la locul de pe Siret, ce se chiamă până astăzi „Direptate” ⁷⁾. Tot o asemenea adunare descrie mai târziu

1) O listă de asemenea divane este dată de G. Fotino, Contribuții la studiul regimului succesoral în vechiul drept consuetudinar românesc, 1927, pag. 6 notă.

2) C. Jirecek, Geschichte der Serben, 136.

3) Cf. Fustel de Coulanges, La monarchie franque, 83. 98.

4) C. Jirecek, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien I, 12, 22-3.

5) Akos von Timon, Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte, 1909, p. 196—199.

6) I. Bogdan, Cinci documente istorice slavo-române. In An. Ac. rom. seria 2, vol. 11 pag. 54 și 57.

7) Pare a fi fost numele unei localități dispărute, după numele unei familii adevărite prin două hrisoave, publicate de Al. Papadopol Calimah, în An. Ac. rom., Partea admin. și debateri, seria 2 vol. 17, p. 617 sq.

Prilusius, când, în „Leges seu statuta ac privilegia regni Poloniae”, povestește închinarea de la 1485, în Colomea, a lui Ștefan cel Mare către regele polon. Zice că „toți băștinașii cari au moșii de veci în Moldova și toți ceilalți curteni de frunte (erau de față), fie care călărindu-și calul (și) aveau stegulețe”. Se precizează apoi, cu cine venise Ștefan cel Mare, cu : „ostași, ziși boeri în limba lor, având fiecare alături câte un credincios al său”¹⁾. În sfârșit, un sfat mare mai este acela pe care l'a adunat Ștefan Vodă muribund. Un străin contemporan spune că Domnul a strâns „în tabără” (în câmp) pe „toți ai săi”, și pe „șefii fie cărei partide”²⁾. Termenul „ai săi”, are acelaș sens ca în Occident, însemnează sfetnicii Domnului; „șefii partidelor” sunt boerii cari nu se înțelegeau pe cine să aleagă în locului marelui voevod; adunarea s'a făcut „în tabără” pentru ca să fie de față și oastea, căreia să i se aducă la cunoștință rezultatul deliberării. În Muntenia, în textul latin al privilegiului dat Brașovenilor la 1413, Mircea cel Bătrân, după ce enumeră pe boerii divanului, adăogă : „et alii nostri barones et milites terrae nostrae multi”. Termenul miles, are acelaș înțeles ca în Polonia³⁾ și în Ungaria înainte de Ștefan cel Sfânt⁴⁾, de nobili ostași. Cu miles corespunde și ung. vitez, la noi viteaz, titlu cu care apar câțiva boeri în Moldova, în acte de la 1392—1395, 1399, 1400, 1404.

În vremurile obișnuite însă, Domnul se sfătuia numai cu un număr restrâns de persoane de încredere. Cu cât statele unitare românești se așezară mai temeinic, cu atât, prin imitația și a ce se petrecea în țările vecine cu organizare mai veche, se simți nevoia de a se specializa atribuțiile sfetnicilor și de a se înființa dregătorii.

Domnul își putea alege, firește, sfetnicii, fie din sânul nobilimii teritoriale, care forma și nucleul oastei, fie din alte categorii sociale, din oameni de rând, cari-i inspirau încredere, sau se distingueau prin serviciile ori devotamentul lor, ca și în occident. Acolo, acești „oameni” ai regilor, „leudes” (leute), erau servitorii lor, vassus, doulos (grec), thane, servientes regis în Ungaria, într'o accepție onora-

1) Arh. ist. I, 2, pag. 23.

2) Hurmuzaki, VIII, 41.

3) Macieiwski, Slawische Rechtsgeschichte, I, 1, p. 112.

4) Akos von Timon, o. c., 203—4. T. Balan, Vornicia în Moldova, 178—9, 181—2.

bilă. La noi, printr'un termen echivalent, s'a zis „slugi”¹⁾ acestor slujitori ai suveranului, cari, cu timpul, s'au transformat în dregători ai statului.

Titlul lor era cel de boeri, cuvânt luat de sigur, în Muntenia de la Bulgari (boljarin), unde este cunoscut din sec. XIII-lea, iar în Moldova, probabil dela Ruși²⁾. Li se zicea și praviteli (dregători)³⁾. Mai rar este calificativul sârbesc de vlastelin⁴⁾, care se referă mai mult la nobilimea teritorială, cu îndatoriri militare⁵⁾. Numele lor este precedat de calificativul de „pan” și rar „jupan” în Moldova, de la „panovie” și „pany”, cum se zicea nobililor în Polonia, — de „jupan” în Muntenia, de proveniență sârbească, unde jupanii, din șefi de jupe, de așezări de grupuri de familii, deveniseră demnitarii curții⁶⁾. În actele latinești privitoare la relațiile principatelor române cu țările vecine, li se zice „proceres et consilarii”, sau „consilarii et boyari”⁷⁾.

Iniințarea și orânduirea ierarhică a dregătoriilor s'a făcut treptat⁸⁾ și din sec. XVI-lea dispar din divan boerii fără dregătorie.

În Muntenia, încă din vremea lui Mircea cel Bătrân, apar : banul, luat de la Unguri, atunci când țara Severinului propriu zisă

1) „Sluga noastră, boerul Zbierea”, zice Ștefan cel Mare 1481 (I. Bogdan Doc. lui Ștefan, I, 252). Cartea lui Mircea cel Bătrân, la C. Giurescu, Despre boeri, 81.

2) C. Jirecek, Staat und Gesellschaft, I, 43. Macieowski, Slawische Rechtsgeschichte, I, 1, p. 89.

3) Ex. de la 1501 și 1504, la Bogdan, Relațiile Țării Rom. cu Brașovul, I, 218, 233.

4) Ibid. Boerii Craiovești, pe piatra pusă la mormântul lui Vladislav II, spun că acesta i-a făcut „vlasteli” (I. C. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, 27).

5) Macieowski, o. c., I, 132—3. Jirecek, l. c., zice că înseamnă dregători.

6) Jirecek, Geschichte der Serben, 73—4, 127. Nobili ostași călări, zice Niederle, Manuel des antiquités slaves, II, 171. Existau și la Cehi (ibid., 179).

7) Citații din acte ale sec. XIV și XV, la S. G. Longinescu, Istoria dreptului român, 62—8.

8) G. D. Florescu, Boerii Margineni, 11—12. Iorga, Notes de diplomatie roumaine. In Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine, XVII, 123—5.

a fost defintiv anexată la Muntenia ¹⁾; dvornicul ²⁾ (îngrijitorul curții, la Croați); stolnicul (la Bulgari și Ruși); vistierul (la Bizantini și Sârbi), chiar un protovistier și un vistier; spătarul (la Bizantini, sau de la rom. spată); paharnicul (dela Unguri); logofătul (la Bizantini și Sârbi); comisul (la Bizantini și Bulgari) dela 1415. Ulterior apar doi stratornici la 1443, al cărora titlu alternează cu cel de postelnici (la Croați) de la 1484. Intermitent se găesc în divane: armașul (1480, 1508, 1512, 1516, 1525, 1546, 1558, 1563); pitarul (cunoscut de la 1503) la 1523, 1547; medelnicerul (1523, 1545); clucetul 1512, 1527, 1533, 1542, 1547, 1578, 1586), care ajunge la importanță de la Mihai Viteazul încoace: slugerul (care se întâmpină dela finele sec. XV) apare în divane la 1545, 1547, 1597); portarul, la 1545, 1547, 1557; nu stă în divan cămărașul, cunoscut de la 1431. Din a doua jumătate a sec. XVI-lea apare aga, iar din a doua jumătate a sec. XVII-lea serdarul, șetrarul și clucetul de arie.

In Moldova, dregătoriile apar treptat: vornicul încă de la 1387. Avem doi vornici la 1400. Pe lângă ei, vornic de Roman la 1403, de Suceava la 1407. Tot dela 1393 este stolnicul. Urmează vistierul la 1400; ceașnicul (paharnicul) la 1409; postelnicul la 1407, spătarul (1434), comisul (1435), portarul (1438). Abia la 1438 întâlnim cu loc în divan, pe logofăt. Până atunci el nu figura decât la sfârșitul hrisoavelor, cu însărcinarea de a le scrie și de a atârna pecetea, ca grămăticul, sau micul logofăt în Muntenia. În Moldova, după înșirarea membrilor divanului, urmează formula: „și cu credința tuturor boerilor noștri”, iar încă dela 1403 „cu credința tuturor boerilor moldovenești, mari și mici”. Incidental, la 1456, avem în divan un sluger. Existau cluceri la 1443, dar în divan, incidental, la 1469. Tot atunci un gumenic (jicnicer). Loc în divan au și guvernatorii cetăților. Mai întâi, ei apar fără titlu, ci numai: „dela Hotin” (1400) „de la Suceava” și „dela Neamț” (1403), staroste de Cernăuți (1407), un „pârcălab”, fără altă precizare, la

¹⁾ I. C. Filiti, o. c. 17. Ungurii au luat și ei această dregătorie de la Croați (Maciejowski, o. c. II, 118. Akos von Timon, Ungarische Verfassungen und Rechtsgeschichte, 749). Cuvântul ar fi derivând de la avarul baian (Rev. ist. rom., III. 284).

²⁾ P. dregătoriile ce urmează, Jirecek, Staat u. Gesellschaft, I, 152. — C. C. Giurescu, Contribuții la studiul marilor dregătorii. Acelaș, Noui contribuții.

1411, un „voit” (termen ucrainian) de Suceava la 1456, pârcălab de Suceava 1457, portar de Suceava ¹⁾ la 1479; pârcălab de Cetatea Albă 1449, de Neamț 1457, de Chilia 1465, de Cetatea Nouă (Roman) 1466, de Orhei 1472, staroste de Hotin 1467, pârcălab de Hotin 1472. Un cămăraș este menționat la 1443, un pitar la 1476, un armaș la 1488, un medelnicer la 1497, dar nu în divan. Hatmanul (de la Poloni) apare abia ²⁾ la 1542, și de titlul lui se leagă acel de pârcălab al Sucevii. În sfârșit, din sec. XVII-lea, avem serdarul, șetrarul și aga ³⁾).

Toți acești dregători au fost socotiți, până la Fanarioți, ca boeri mari, deși nu toți figurau totdeauna în divan.

Cel mai vechi dregător în amândouă principatele este marele vornic. El corespunde cu comes palatinus = nadvorspan, din Ungaria și cu marscalcus și judex curiae din Polonia ⁴⁾).

Vornicul muntean era judecătorul personalului curții și mai marele judecător al țării întregi. Numai el putea judeca pricinile de omor și numai el putea pronunța pedeapsa cu moartea în pricinile criminale.

Era totodată șeful poliției și siguranței statului. L'am putea compara cu un ministru de interne, care ar forma, în acelaș timp, el singur, curtea de apel unică a țării.

La sfârșitul sec. XV-lea atribuțiile lui au fost mărginite la Muntenia propriu zisă; aceleași atribuții, în cât privește Oltenia, au fost trecute atunci asupra marelui ban, cu sediul mutat la Craiova ⁵⁾).

Aceleași erau și atribuțiile marelui vornic moldovean..

Izvoarele nu ni arată cine era în vechile timpuri, comandantul oastei; este probabil că Domnul dădea această însărcinare aceluia dintre marii dregători în care avea mai multă încredere.

¹⁾ În acelaș an, staroste de Suceava, dar nu în divan (I. Bogdan, Doc. lui Ștefan cel Mare, I. p. 230 și 234.

²⁾ V. Dimitriu, Doi dregători moldoveni, 1935, p. 38. Când deci cronicarul Ureche vorbește de „hatmanul” Arbore din vremea lui Ștefan cel Mare, el întrebuințează un titlu al vremii sale (G. Popovici, în Conv. lit. XX (1886) p. 683.

³⁾ Miron Costin, Funcțiunile țării Moldovei, în opere, ed. V. A. Urechia, II, 129 sq.

⁴⁾ Akos von Timon, o. c. 182. Teodor Balan, Vornicia în Moldova. Recensie de C. A. Stoide, în Arhiva din Iași, anul 38, p. 543—553. Studiu de Gh. Duzinchevici, în Cercetări istorice (Mineia), V—VII (1929—1931) p. 216.

⁵⁾ I. C. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, p. 21.

Logofătul din amândouă Principatele a fost și la noi, la început, funcționarul însărcinat cu gătirea și pecetluirea actelor domnești și a căruia importanță, tocmai din cauza acestor atribuții, a crescut apoi treptat, ca și spre pildă a cancelarului din Ungaria. La el veniau și de la el porniau toate actele de procedură privitoare la pricinile ce Domnul judeca. El avea și atribuții de hotarnic în pricinile de moșii. Prin el, măcar dela o vreme, se rezolvau și chestiile privitoare la raporturile dintre stat și biserică.

Vistierul avea atribuția foarte importantă de a veghea ca vistieria domnească, la început tot una cu a statului, să nu fie niciodată goală. La început și la noi, nevoile domniei vor fi fost îndestulate, ca și în regalitățile prefeodale din occident, prin daniile făcute Domnului, prin dijmele percepute de la colonii și iobagii de pe moșiile domnești și particulare, prin îndatorirea de a găzdui pe Domn, pe însoțitorii și pe dregătorii lui și de a li hrăni caii.

Marii vistieri cumulau de obicei, în primele timpuri, și funcția de mari vameși, vămile fiind încă de pe atunci unul din principalele izvoare de venituri. Când, din cauza desvoltării statului și mai ales pe urma fiscalității impuse de exigențele turcești, numărul dărilor și al perceptorilor, deosebiți pentru fiecare din ele, s'a înmulțit și mecanismul financiar s'a complicat, îngrijirea de tezaurul particular al Domnului, alimentat din anumite venituri, a rămas pe seama unui alt dregător al curții, marele cămăraș¹), care am văzut că se întâmpină, sporadic, încă din sec. XV-lea.

Postelnicul, zis mai întâi stratornic, era îngrijitorul patului, odăii de culcare a Domnului. Cu timpul, a devenit dregătorul care introducea la Domn persoanele importante. În Moldova, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, el a dobândit și atribuțiile de judecător asupra personalului curții domnești, atribuții ce până atunci aparținuseră marelui vornic. În amândouă Principatele, măcar din sec. XVI-lea, marele postelnic era și șeful curierilor cari duceau corespondența oficială. Era secretarul Domnului pentru relațiile din afară. De el depindeau în Moldova, cărmuitorii ținutului de reședință domnească, Suceava, apoi Iași.

¹) În Moldova, 1597 (Stefanelli, Documente din vechiul ocol al Cmpulungului moldovenesc, 345). În Occident, camerarius, în Ungaria tavernicus, de la slav. tovar, a fost primul îngrijitor de vestmintele, bijuteriile, domeniile și veniturile regale (Akos von Timon. o. c. 189).

Ceilalți dregători nu îndeplineau decât funcțiuni ale curții. În schimb, trebuie citat marele armaș, deși nu era boer de sfat, căci prin îngrijirea lui se executau sentințele de moarte și el era supraveghetorul temnițelor. Toți aveau însă și atribuții judecătorești în tot cuprinsul țării, prin delegație, expresă sau tacită, de la Domn, dar cu această distincție, că numai marii vornici în Moldova, marele vornic și marele ban în Muntenia, puteau judeca, după cum am spus, pricinile de omor și pronunța pedeapsa cu moarte ¹⁾.

Ceeace este de reținut, este că toate serviciile de stat erau pe seama a vreo 5—6 dregători mari, cari îndeplineau totodată și serviciile de curte și că toți cumulau atribuții administrative și judecătorești, corespunzătoare serviciilor publice esențiale în acea vreme.

Nu e de mirare, odată ce ne gândim că chiar în Franța, când s'au înființat secretarii de stat, atribuțiile lor nu erau diferențiate: toți au avut egală competență pentru toate chestiunile, până în a doua jumătate a sec. a XVI-lea.

Până în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, marii noștri dregători n'au avut leafă, după cum n'au avut atâta vreme nici similarii lor din Occident. Ca și aceștia, trăiau din părțile ce li erau afectate din veniturile statului, din gloabele adică amenzile, ce pronunțau, din daniile de sate ce li făceau Domnii, din darurile ce primiau dela subalterni la numirea acestora în slujbă și în tot timpul slujbei și în sfârșit se bucurau cele mai deseori de scutiri de dări acordate de Domni. Măcar în Moldova, și măcar din sec. al XVII-lea, unora din ei li erau atribuite și veniturile din anumite ținuturi ale țării.

Dregătorii mari de stat și de curte erau ajutați de funcționari imediat subalterni, cari purtau aceleași titluri ca și șefii lor, cu adăogirea însă a lui „vtori”, adică al doilea, sau a lui „treti”, adică al treilea.

Astfel, întâlnim pe lângă marele vornic, un al doilea și un al treilea vornic ²⁾, pe lângă marele logofăt, un vtori și un treti logofăt, etc. ³⁾.

¹⁾ I. Filitti și D. Suchianu, Contribuții la ist. justiției penale în principatele române, p. 3—13.

²⁾ Foarte rar „vornicei” în divanele moldovenești în prima jumătate a sec. XV (Teodor Bălan, Vornicia în Moldova, 103). În Muntenia, un vornic „mic” în divan, 1467 (C. C. Giurescu, Contribuții, 71) Doi vornici mici, un logofăt mic și un vtori vistier la 1508 Sept. (Fișe general P. V. Năsturel).

³⁾ De aceea cronică moldo-polonă de la sfârșitul sec. XVI, enumeră câte

Veniau apoi funcționarii subalterni, ziși „slugi” ale marilor dregători, după cum aceștia din urmă erau „slugi” ale Domnului.

Li se mai zicea și vătăfi mici, în opoziție cu vătăfi mari, cu un termen având înțelesul generic de conducător, supraveghetor, agent de execuție ¹⁾. Un act muntean de la 1498 vorbește de slugile bănești și slugile marelui vornic ²⁾, iar altul de la 1526 de „vătăfi mari și mici, slujbași, slugi, sau praviteli ai D-niei mele” ³⁾. În Moldova li se zice, încă din sec. XV, uneori, ureadnic ⁴⁾, termen care, în Polonia, însemna funcționar ⁵⁾.

Subalternii purtau de obicei aceleași titluri ca și marii dregători de cari depindeau, însă în formă diminutivă: cei dintâi menționați în documente sunt vorniceii, spătăreii, și păhărniceii din Moldova în sec. XV-lea ⁶⁾.

Atribuțiile vorniceilor în Muntenia propriu zisă și în Moldova, și ale vorniceilor și bănișorilor în Oltenia, erau privitoare în primul rând la ordine și siguranță. Prin ei se mai mâneau țăranii la prestațiile datorite domniei: lucru la cetăți, la iazuri, la mori, la drumuri, la poduri; prin ei se făceau rechizițiile de căruțe și de cai pentru oaste, pentru transporturi, și pentru transmiterea corespondenței oficiale.

Păhărniceii scoteau oamenii la lucrul viilor domnești; stolniceii privegheau pescuitul în gârle pentru îndestularea mesei domnești; comișeii îngrijiau de cositul fânului necesar grajdurilor domnești, clucereii strângeau grâul pentru aprovizionarea curții domnești, etc.

De marele vistier depindeau cei mai mulți slujbași fiscali însărcinați cu strângerea dărilor în natură și bani ⁷⁾. Până în secolul al 16-lea, numărul lor era relativ redus: ilișarii, perceptori ai unei taxe de pescuit; posadnicii, cari percepeau o dare pentru întreține-

trei logofeți, vistieri, stolnici, paharnici, comiși, armași, pitari, spătari (I. Bogdan, *Vechile cronică moldovenești*, 233).

¹⁾ Originea cuvântului este tărărescul vataha, grămadă (I. Bogdan, *Despre cneji*, în *An. Ac. rom.*, XXVI, p. 22 notă).

²⁾ Al. Ștefulescu, *Tismana*, 206.

³⁾ Acelaș, *Doc. slavo-român*, 88. Tot așa la 1529 (*ibid.*, 94).

⁴⁾ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, 173—4, anul 1472.

⁵⁾ Maciejowski, o. c., II, 124.

⁶⁾ C. C. Giurescu, *Contribuții*, 73, 131, 140.

⁷⁾ Detalii la I. C. Filitti, *Despre vechea organizare fiscală până la Regulamentul organic*, Buc. 1935.

rea cetăților ; birarii, perceptori ai birului ; găletarii, ai dijmei din grâne cu măsura zisă găleată ; vinăricerii, ai dijmei din vin ; oierii, ai dijmei din oi ; goștinarii, ai dijmei din porci ; albinarii, ai dijmei din stupi ; mierarii, ai dijmei din miere ; fânarii, ai dijmei din fân, etc.

Toți subalternii marilor dregători mai erau însărcinați și cu strângerea diferitelor dări în natură și bani cuvenite șefilor lor e-rarhici.

În sfârșit, toți erau și globnici, adică puteau pronunța gloabe sau amenzi asupra contraveniențelor, sau recalcitranților. Amenzile pentru vitele găsite de pripas se percepeau de pripășari ; osluharii percepeau osluha, amenda pentru neascultare ; dușegubinarii, dușegubina, adică prețul răscumpărării omuciderilor ; slidogonți urmă-riau pe hoți ; pererubți mânau pe oameni la muncă.

Toți acești slujbași n'aveau leafă și trăiau pe socoteala admini-stratrilor.

Județele

In Muntenia

Teritoriul statului apare, în Muntenia, din cele dintâi timpuri, împărțit în sudstvo, termen slav, echivalent cu cel de județ, în sensul de judicium, scaun de judecată. Au fost comparate cu vechile jupe sârbești ¹⁾, care, în sec. IX—X, erau teritorii ocupate de grupuri de familii ²⁾. La noi, nu sunt alte amintiri despre jupe, decât numele de Zupafalva și Jupani ale unor sate din Banat, în sec. XIV—XV ³⁾ Se poate ca aceeaș să fi fost originea județelor din Muntenia. Sud-stvo *Jaleș* (parte din Gorj și din Mehedinți) apare la 1383 ; tot din vremea lui Mircea cel Bătrân este Vâlcea ; sudstvo *Motru* se în-tâlnește la 1415, județul de *Baltă* (cea mai mare parte din Dolj și parte din Mehedinți) la 1444 ; Mehedinți (mult mai restrâns ca azi) la 1483, Romanați la 1496, Gorj la 1497, *Pădureț* (corespunzător cam cu Mușcel) și Vlașca la 1498, *Gilort* la 1502 ⁴⁾.

1) Iorga, Români și Slavii.

2) Jirecek, Geschichte der Serben, 73—4, 127.

3) Silviu Dragomir, Câte-va urme ale organizației de stat slavo-române. In Daco-Romania, I, 147.

4) Cf. I. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, 17—21. Acelaș, Notițe olte-nești.

Cum se intitulau cărmuitorii acestor „sudstvo”, nu putem afirma. Pentru „Țara Severinului” propriu zisă (parte din Mehedinți) cărmuitorii au fost banii. După pierderea cetății Severinului, la 1419, sediul jurisdicției lor a fost mutat la Tismana ¹⁾. Sub Vlad Vodă Călugărul (1482—fine 1495), sau sub urmașul său Radu cel Mare (1496—1508), odată cu modificările în numirile și întinderile județelor din Oltenia, se înființează bănia cea mare a Olteniei întregi, cu sediul mai întâi la „Jiu”, apoi la Craiova ²⁾. Pentru județul Mehedinți constatăm numai în sec. XVI-lea, că ocărmuitorul se numește ban, cu reședința, probabil, la Banovița, sau la Stehaia ³⁾. Pentru celelalte județe n'avem altă arătare documentară decât un „sudți” (= judecător) al Jiului, la 1406, care va fi fost cărmuitorul lui sudstvo de Jaleș, cu reședința, probabil la „Jilscogotârg” (Târgu-Jiu), adevărit puțin mai târziu, în vremea lui Dan II (1420—1431) ⁴⁾. Un ordin domnesc de la 1490, oprește băntuirea satelor de către „sudți” (judecători, județi) ⁵⁾. Acești „sudți” corespundeau, cred, cu „capitanei” din Polonia, cari erau și șefi militari și „iudices inferiores” ⁶⁾, precum și cu „capitaneus et iudex”, Hauptmann und Richter din Ardeal ⁷⁾, și vor fi avut, ca și aceștia, atribuții administrative și judecătorești. La 1476, într'un act al lui Vlad Țepeș, se vorbește de „vornici și pârčalabi de la orașe” ⁸⁾, dar nu putem afirma că jurisdicția lor se întindea și asupra ținuturilor. Mai târziu, vom vedea, apar „căpitanii” de județe.

In Moldova

În acest principat, teritoriul apare împărțit în „volost”, sau „derjava”, adică ținuturi, dependente de câte un oraș sau cetate, ca și comitatele ungurești ⁹⁾, împrumutate de la Croați ¹⁰⁾ și ca te-

¹⁾ Acelaș, Banatul Olteniei, 18—19.

²⁾ Ibid., 21.

³⁾ Ibid., 22.

⁴⁾ Ibid., 17—18.

⁵⁾ Al. Ștefulescu, Doc. slavo-române, 31; tot așa la 1502, *ibid.*, 48.

⁶⁾ Macieiowski, o. c., I, 1, p. 96.

⁷⁾ Akos von Timon, o. c., 241.

⁸⁾ I. Bogdan, *Relațiile*, I, 97.

⁹⁾ Akos von Timon, o. c., 207.

¹⁰⁾ Jirecek, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, 15.

ritoriile atárnătoare de cetăți, în Polonia ¹⁾. Avem astfel : „târgul Siret și Volhoveț, cu satele și cătunele” (priselca) (1421) ²⁾; „orașul Vaslui cu volost ce ascultă de el”, la 1435; tot atunci derjava de la Tutova și a Țeținului; la 1457, volost Hotin și Cernăuți; în vremea lui Ștefan cel Mare, volost Cârlișătura, Suceava, Neamț ³⁾. Este de observat că în Moldova, cele mai multe ținuturi poartă numele orașelor de reședință, ceea ce arată că acestea au preexistat. H Cărmuitorii acestor ținuturi erau cărmuitorii orașelor, sau cetăților de care depindeau și cari au purtat titluri variate. La început, nici n'au titluri, ci sunt numiți numai „de Hârlău”, „de Siret” (amândoi, 1400) „de Dorohoi”, 1407, „de Suceava”, 1403 ⁴⁾.

Unii se numesc *vornici*. La 1403 se întâmpină vornicul de târgul Roman, iar la 1407, vornicul de Suceava. Nu cred ca acesta să fi fost, totodată, și vornicul țării întregi ⁵⁾, căci concomitent cu el stau în divan și alți vornici. La 1479 avem vornici de târgul Sucevii și de târgul Siret, de jurisdicția cărora se scutesc niște sate ⁶⁾. Alte documente vorbesc de „sudți” (= judecători) de Iași și Hârlău (1448), de Dorohoi și Bacău (1459) ⁷⁾ cari aveau sub ordine, uriadnici, salu slugi ⁸⁾, dar nu cred să fie identitate între ei și vornici ⁹⁾. Atât numai socotesc că se poate admite că și unii și alții aveau atribuții judecătorești. In sec. XVII-lea vornicii locali sunt mai numeroși : la Dorohoi, 1611 ¹⁰⁾; de Vrancea, 1638 ¹¹⁾; de Boțoșani, de Câmpulungul moldovenesc.

Alt titlu este cel polonez de *staroste*. Avem staroste de Țețin la 1479) ¹²⁾; uneori staroste de Hotin, în loc de pârcălab ¹³⁾; staroste de Suceava la 1479, concomitent cu vornicii de târg de a-

1) Macieïowski, o. c., I, 1, p. 57.

2) M. Costăchescu, Doc. moldov. înainte de Ștefan cel Mare, I, 143.

3) Teodor Balan, Vornicia în Moldova, 143.

4) Ibid., 144—6.

5) Duzinchevici, I. c.

6) I. Bogdan, Doc. lui Ștefan cel mare, I, 232.

7) T. Bălan, o. c., 149—150.

8) Ibid., 151.

9) Ibid., 149.

10) Ibid., 148.

11) Arh. ist., I, 93.

12) Balan, o. c., 159.

13) Ibid., 160—3.

colo ¹⁾); staroste de volost Neamț la 1466, concomitent cu pârcălabul de acolo ²⁾). Tocmai la 1529 apare un staroste de Tecuci ³⁾, la 1572 cel de Putna ⁴⁾, la 1586 cel de Cernăuți ⁵⁾).

Alt titlu este cel de *pârcălab*, din ung. *porkolab*, derivat din Burggraf. Acesta este titlul obișnuit, cum am văzut, al cărmuitorilor de cetăți. În sec. XVI nu mai stau în divan de cât pârcălabii de Hotin, Neamț și Cetatea Nouă (Roman) și portarul de Suceava, înlocuit de la 1542 cu hatmanul — pârcălab al Sucevei. Întâlnim incidental în divan la 1552, doi pârcălabi de Iași ⁶⁾. În acelaș veac apar pârcălabii de Cotnari, depinzând, se înțelege de ce, de marele paharnic ⁷⁾ și denumiți, în sec. XVII-lea, pârcălabi de Putna ⁸⁾).

În sec. XVII-lea pârcălabii se generalizează prin târguri și totodată titlul își pierde importanța ⁹⁾. Îi găsim încă de la 1592 la Galați, apoi la Bârlad, Dorohoi, Siret ¹⁰⁾. Sunt cărmuitori de ținuturi, sau și numai de târguri cu câteva sate dinprejur și depind de marii vornici ¹¹⁾, afară de cei de Iași, cari atârnă de vel postelnic, și cei de Putna de vel paharnic.

Nu cunosc, până în sec. XVIII, subdiviziuni administrative ale județelor în Muntenia. S'a arătat de curând ¹²⁾, că în tot cursul sec. XVII-lea, termenul „plasă” are înțelesul de parte de moșie. Astfel un act de la 1622 vorbește de un rumân (șerb) din „plasa popii lui Sahat”; la 1623 se vorbește de o ocină (moșie) care cuprinde „plasa popii lui Sahat” și „plasa Firască” și „plasa lui Staico”; la 1642 se vorbește de niște rumâni (șerbi) pe cari legătura lui Mihai Viteazul i-a apucat în satul Tâmburești „în plasa sfintei mânăstiri”; la 1649 o proprietară dă partea ei de moșie din plasa judecească (liberă, neaservită) ot Murgași”; la 1654, niște oameni vând părțile

1) I. Bogdan, I, c.

2) Ibid., I, 95.

3) Balan, o. c., 201.

4) Aurel Sava, Doc. putnene, I, 6—7.

5) Iorga, St. și doc., VII, 369.

6) Melhisedec, Cronica Romanului, 290.

7) Iorga, Ist. comerțului, I, 174. Acelaș, St. și doc., VII, 370.

8) Miron Costin, ed. V. A. Urechia, II, 133.

9) Miron Costin, Funcțiile țării Moldovei, ed. P. P. Panaitescu, p. 116—117.

10) Arhivele Basarabiei, VII (1935), p. 92. Iorga, St. și doc., VII, 371.

11) Ghibănescu, Ispisoace și zapise, III, 1, pag. 47—9 (anul 1647).

12) Ion Donat, Trei observații cu privire la ist. Olteniei. Craiova, fără dată (1934) p. 17—19. De acolo sunt luate, afară de cel dela 1654, doc. ce citez.

lor de moșie de la Căzănești, din plasa din vale, din județul Olt" ¹⁾; la 1679 o jupâneasă vinde unei mănăstiri „moșia din Murgăși... însă din plasa de sus”; la 1692 niște oameni dăruiesc partea lor de moșie „din Piatra, din plasa lui Mihai Vodă, din funia cutare”; la 1692 o carte domnească arată că niște hotarnici „au căutat pietrele hotarului, de către plasa Mirceștilor”. Plasă ar corespunde astfel cu opolje din Polonia, care însemna părțile proprietarilor într'o așezare ²⁾).

La sfârșitul sec. XVII-lea, se constată, la marginea despre Moldova, ca o imitație, probabil, de acolo, pârçalabi de la Buzău și R. Sărat, cu jurisdicție asupra 12 sate dinprejur, pe care le pot judeca și amenda, precum și să perceapă vama locală, zisă pârçălabie, fără amestecul „căpitanului” (cârmuitorul județului) și altor dragători ³⁾).

In Moldova, putem privi ca subdivizii administrative ale ținuturilor, ocoalele (ocol la Sârbi), compuse din sate date în dependența unui oraș. Termenul de „ocol” nu l'am găsit decât odată în vremea lui Ștefan cel Mare ⁴⁾. Se vorbește însă, în acel timp de sate ale episcopiei de Roman, care se scutesc de orice îndatoriri către târgul Roman ⁵⁾. Distincția între ținuturi și ocoalele târgurilor o găsim formulată abia la 1630, când Domnul scrie către șoltuzul și pârgarii din Piatra pentru niște sate ale mănăstirii Aron Vodă: „acele sate fost-au umblând cu ținutul, iar acum voi le trageți cu ocolul târgului” ⁶⁾. Așa este încă la începutul sec. XVIII-lea. Astfel, la 1725, se constată că un sat ține de ținutul Hârlăului și nu de ocolul târgului Dorohoi ⁷⁾. Cârmuitorii ocoalelor târgurilor erau de obicei pârçalabii și ei percepeau vama locală, zisă chiar „pârçălabie” ⁸⁾. Sub ei erau uriașnici ⁹⁾.

¹⁾ I. Ionașcu, Biserici, chipuri și doc. din Olt, p. 89.

²⁾ Lelewel, *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne*, citat de R. Rosetti, Pentru adevăr și dreptate, 120—2.

³⁾ Iorga, St. și doc., V, 337, anul 1695.

⁴⁾ I. Bogdan, Doc. lui Ștefan cel Mare, I, 463.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 10 (anul 1458).

⁶⁾ I. Bianu, Doc. românești, I, 174.

⁷⁾ Iorga, St. și doc., V, 535.

⁸⁾ Articol de Nichita, în Arh. din Iași, XXXII, no. 2.

⁹⁾ La 1602 în Botoșani (Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, 355). — La 1618, în Bacău (Arh. ist., I, 135).

Târgurile

I.

Pe când în Moldova, încă din sec. XV-lea, se întâmpină cetăți cărmuite de pârçalabi, cari iau loc în divanele domnești, în Muntenia, nu întâlnim asemenea dregători decât foarte rar, pe pârçalabii cetății Poenari, începând cu Gherghina, la 1480, 1482—1494, 1501—3, 1507, apoi alții la 1511, 1525, 1528, 1534, 1536, 1538, 1545 ¹⁾.

Dealungul drumurilor de comerț, vadurilor și în jurul reședințelor domnești, s'au născut orașele, sau, mai bine zis, târgurile noastre. Unele au fost mai vechi decât constituirea statelor noastre unitare, precum în Muntenia, Câmpulungul ²⁾, întemeiat de Unguri și Sași, Severinul ³⁾, iar în Moldova, Baia, poate și Siretul și Suceava, unde, încă de la 1380 se întâlnesc târgoveți cu nume nemțești și călugări latini ⁴⁾, Piatra și Cetatea Neamțului ⁵⁾, Chilia și Cetatea Albă ⁶⁾.

După constituirea principatelor, apar, în Moldova, Roman, (fundația lui Roman I), Hârlău (1400), Dorohoi (1407), Bacău, Trotuș, Bârlad, menționate la 1408 ⁷⁾, Tecuci (1434) ⁸⁾, Vaslui (1435), Iași (1448), Cotnari și Târgu Frumos într'un hrisov al lui Petru Vodă la 1454 ⁹⁾, Cernăuți (1457), Adjud și Putna, în privilegiul reînviat al Liovenilor la 1460 ¹⁰⁾.

¹⁾ D. I. Băjan, Vechile așezăminte ale Câmpulungului, I, 86—7.

²⁾ I. C. Filitti, Despre Negru Vodă, p. 6 și 10.

³⁾ Acelaș, Banatul Olteniei și Craioveștii, p. 3.

⁴⁾ Iorga, Ist. comerțului, I, 31, 47, 82—3 (pecetea cu sf. Hubert, a orașului Baia). Acelaș, în Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, I, p. 184 sq (analiza publicației mele „Din arhivele Vaticanului”). Sașii par să fi fost precumpănitori la Baia încă în sec. XV (Orest Popescul, Câte-va doc. moldovenești, Cernăuți 1895, p. 9, hrisov din 1454). Pentru Baia la 1421, Rev. ist., IX (1923) 184—6.

⁵⁾ I. Bogdan, Doc lui Ștefan cel Mare, II, 138.

⁶⁾ Iorga, Studii ist. asupra Chiliei și Cetății albe, p. 23 sq.

⁷⁾ Iorga, Ist. comerțului, I. — Pentru Bârlad la 1434—7, Rev. ist., IX (1923), p. 184—6.

⁸⁾ Al. Papadopol-Calimah, Scrisoare despre Tecuci. In Conv. lit. 19 (1885), p. 373.

⁹⁾ Orest Popescul, I, c.

¹⁰⁾ I. Bogdan, o. c., II, 271.

În Muntenia, avem Curtea de Argeș, reședința primului Basarab (1327), Slatina și Brăila ¹⁾, citate în privilegiul dat Brașovenilor la 1368, „Jiul”, 1406, desigur acelaș cu Jilscogo târg (T.-Jiului) din vremea lui Dan II (1420—1431), Giurgiu la 1403 ²⁾, Târgoviștea și Târgșorul ³⁾ amintite în privilegiul dat Brașovenilor la 1413, Buzăul și Gherghița, amintite la 1431 ⁴⁾, Bucureștii, documentat la 1464 și poate mai vechi ⁵⁾. La 1528 se vorbește de vama orașului Pitești ⁶⁾.

Aceste târguri nu se pot asemăna cu orașele din Occident.

În occident, comuna a apărut în evul mediu ca o unire de locuitori jurați a se apăra împotriva arbitrarului seniorului, sau a fost creiată prin emanciparea concedată, benevol ori silit, de senior. Odată înființată, comuna trăia într'o perpetuă defensivă față de senior, în stare de ostilitate, care se manifesta și prin zidurile ce foarte des o înconjurau și prin miliția proprie ce întreținea. În sânul comunei occidentale, astfel izolată ca o insulă în mijlocul teritoriului feudal, s'a dezvoltat o clasă aparte, cu o viață deosebită de a populației rurale vecine, o clasă de oameni solidari prin profesiunile și interesele lor, diferite de ale celor dela țară. Izolarea cetățenilor îi silea la specializări în îndeletniciri deosebite de ale rurarilor, îi împiedeca de a se confunda cu celelalte categorii sociale și-i consacra cu timpul ca o clasă aparte, burghezia.

Tocmai din cauza acestei origini a ei, se desvoltă în burghezie o concepție de drept deosebită de a societății feudale înconjurătoare. Deoparte, ideia egalității măcar civile și a libertății muncii; de altă parte, concepția feudală a unei societăți compuse din stăpâni și serbi.

La noi, unde n'a existat feudalitate, nici nu s'a dezvoltat comuna în sensul medieval occidental, nici nu s'a înfiripat o burghezie.

1) Inginer G. T. Marinescu, introducere la „Brăila veche”, album comemorativ, 1929.

2) N. A. Constantinescu, Cetatea Giurgiu. Extras din An. Ac. rom., 1916, pag. 8.

3) Pentru Târgșor, G. Zagoritz, Târguri și orașe, 10, 12. Pentru bisericile vechi de acolo, Bulet. com. monum. ist., XVII (1924), 74—5.

4) Iorga, Ist. comerțului, I, 233.

5) C. Moșil, Bucureștii vechi, 1932, p. 9.

6) Aricescu, Indice, I, 70.

Orașele și târgurile noastre, născute din aglomerări sătești, sau de coloniști străini, în jurul reședințelor domnești, sau a popasurilor comerciale, au dus totdeauna o viață strâns legată de moșia pe care s'au dezvoltat. Târgoveții și orașenii dela noi rămăneau în cea mai mare parte plugari pe moșia târgului, ca până azi în mahalalele unora din orașele noastre. Viața lor nu se deosebia mult de a ruralilor. Aveau, ca și ruralii, îndatoriri către proprietarul moșiei respective, particular sau Domn; erau, ca și ruralii, subordonați autorității centrale a Domnului.

În aceste condiții, pentru a asigura hrana târgoveților, Domnii înzestreză târgurile cu moșii, fie domnești, adică ale statului, fie pe care le cumpără sau chiar, în Moldova, cu sate întregi. Am văzut că acolo, asemenea sate date sub ascultarea târgurilor, formează o subdivizie administrativă, ocoalele.

Toate aceste pământuri sunt însă domenii ale statului, confundat cu Domnul, și de care acesta poate dispune. După cum le dă târgurilor, le poate și lua. La 1458, se constată sate care depind de târgul Roman, dar încă de atunci, unele încep a fi date episcopiei de acolo ¹⁾. La 1491, Ștefan cel Mare cumpără 16 sate și le alipește la târgul Vaslui „să fie Domniei mele și fiilor... uric (adică moștenire de veci) cu tot venitul” ²⁾. Acelaș Domn, la 1495, vorbește de „hotarul care de veacuri s'a ținut de acel târg” și la care adaogă o siliște pe care a cumpărat-o ³⁾. Vlad Vodă Călugărul al Munteii, într'un hrisov de la 1493, vorbește de niște sate pe care frațele său Radu le-a luat de la unii boeri și le-a dat mănăstirii Tismana și „orașului” ⁴⁾, care pare a fi Târgu Jiului. Acelaș Domn ia braniștea dela Slatina „cât este loc domnesc” și o dăruiește mănăstirii Glavacioc ⁵⁾. Neagoe Vodă ia moșia Flămânzești a orașului Curtea de Argeș, pentru a zidi pe ea mănăstirea sa ⁶⁾. La 1534,

¹⁾ Melhisedec, Cronica Romanului, I, 16, 120. La 1606, aceste sate sunt numite „drepte domnești, ascultătoare de ocolul Romanului” (ibid. 27).

²⁾ I. Bogdan, o. c., I, 481.

³⁾ Acelaș, în Conv. lit. 1907, p. 47—51. — Iorga, după o copie din 1790, în Studii și doc., VII, 207.

⁴⁾ Al. Ștefulescu, Incercare asupra istoriei Târgu Jiului, 1900, p. 28.

⁵⁾ G. Poboran, Ist. orașului Slatina, 7.

⁶⁾ Virgil Drăghiceanu, în volumul „Curtea domnească din Argeș”, publicat de Comisia monum. ist., 1923, p. 29.

Vlad Vodă Vintilă dă moșie orașului Gherghița ¹⁾). La 1538 Radu Vodă (Paisie) dăruiește mănăstirii Argeș, jumătate satul Pitești ²⁾). La 1591, Domnul Moldovei dă unui boer o siliște care a fost ascultătoare de târgul Dorohoi ³⁾). De la 1592, Domnii Moldovei încep să dăruiască episcopiei Huși, satele domnești din ocolul târgului Huși ⁴⁾). Aron Vodă al Moldovei (1592—5) dăruiește lui Andrei Chiriac, mare vameș, moșia Zorleni, din ocolul Bârladului ⁵⁾). Orașul Ploești s'a născut dintr'un centru militar, creiat de Mihai Viteazul, care a luat pentru aceasta schimb, de la moșneni din Băicoi, moșia Ploești ⁶⁾). Craiova a fost moșie a boerilor ziși Craiovești, s'a dezvoltat prin transformarea ei în reședința banilor Olteniei din această familie și din a doua jumătate a sec. XVI-lea, a devenit oraș pe moșie domnească ⁷⁾). Miron Vodă Barnovschi al Moldovei (1626—9 și 1633) dăruiește boerului Buhuș, moșie în chiar hotarul Târgului Frumos ⁸⁾). Pentru moșia Târgu-Jiului, se urmează proces, în sec. XVII-lea, între târgovești și boerii Buzești, cari obțin câștig de cauză în două rânduri, la 1604, sub ruda lor Radu Vodă Șerban ⁹⁾ și sub fiul acestuia, Constantin Șerban, la 1655 ¹⁰⁾). Nu știu în ce chip moșia a reintrat apoi în stăpânirea târgoveștilor. La 1673, Ștefan Vodă Petriceicu dăruiește unui schit 20 pământuri din hotarul Hârlăului. La 1676 Antonie Vodă Roset dă lui Constantin vătaful o bucată de loc din hotarul târgului Fălcu. La 1700, Antioh Vodă Cantemir dăruiește lui Maxut ușerul un loc din hotarul târgului Hârlău ¹¹⁾). La 1704, Mihai Vodă Racoviță dă vistierului Ion Paladi „o bucată de loc domnesc din hotarul târgului nostru

1) G. Zagoritz, o. c., 50—1.

2) Aricescu, Indice, I, 72.

3) Acad. rom., pachet 142, doc. 115.

4) Melhisedec, Cronica Hușilor, 32, 92, 177, 237.

5) Al. Papadopol-Calimah, Notițe ist. despre Bârlad, 74, 85.

6) Zagoritz, o. c., 29—30.

7) I. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, p. 82.

8) Acad. rom., Creșterea colecțiilor, 1913, p. 90.

9) Al. Ștefulescu, o. c., 48.

10) Hrisovul dat Buzeștilor în acel an. In Tinerimea română, I (1898) p 105, 124.

11) Tanoviceanu, în Prinsoa lui D. A. Sturdza, 428—9.

Bârlad" ¹⁾). La 1708, acelaș Domn dă lui Lupu Gheuca o bucată de loc din hotarul târgului Tecuci ²⁾).

II

În aceste târguri întâlnim două feluri de dregători, unii reprezentanți ai autorității centrale, ai Domnului, alții organe locale alese, confirmate de Domn.

În Moldova, am văzut că în cetăți și orașe, încă din sec. XV, se găsesc pârçalabi, starosti și vornici și ei se mențin și în veacurile următoare ³⁾, cu jurisdicție și asupra ținutului respectiv. Subalterni ai lor par a fi funcționarii cari se întâlnesc în sec. XVII-lea, sub numele de *ureadnic* ⁴⁾ (polon = funcționar), *namestnic* ⁵⁾ (dela misto = loc ⁶⁾), *voit* ⁷⁾ (numele primarului de sat din Ucraina).

În Muntenia, am arătat că încă de la 1476, un act al lui Vlad Țepeș vorbește de *pârçalabi*, *vornici* și *vameși* de la orașe. În acelaș an se adeverește un Cârștian, pârçalab de Târgoviște ⁸⁾. Nu putem ști dacă pârçalabii și vornicii erau totodată, ca în Moldova, cărmuitorii ai județelor respective. La 1626 este pomenit un pârçalab de Târgu Jiului ⁹⁾, iar la 1630, tot acolo, un vornic ¹⁰⁾. Pârçalabii apar la Câmpulung la 1604 și se urmează, cu întreruperi, până la

¹⁾ Ghibănescu, Surete și izvoade, XXII, 59.

²⁾ Al. Papadopol Calimah, Scrisoare despre Tecuci. In Cons. lit., 1885, p. 386.

³⁾ Așa de pildă vornici de Botoșani de la 1599 la Reg. org. (Artur Gorovei, Monografia orașului Botoșani 183—5), la Câmpulung sec. XVII (Iorga, St. și doc. V, 71), la Suceava 1597 (Stefanelli, Documente, 435) și la 1765 (Iorga, St. și doc., VII, 222), de Dorohoi 1725, de târgul Bârladului, 1742 (Iorga, St. și doc., VI, 273—4) Staroste de Cernăuți 1710 (Iorga St. și doc., XXII, 238—9)

⁴⁾ Dorohoi, (Iorga, St. și doc. V, 73) Botoșani, Piatra. (Acelaș, Ist. comerțului I, 248, 252) în sec. XVII.

⁵⁾ Bârlad 1623, 1642 (Iorga, St. și doc. III, 11 ; V, 73 ; XVI, 183) Siret, 1673 (ibid., V, 223).

⁶⁾ Jirecek, Staat und Gesellschaft, II, 32.

⁷⁾ Fâlcu 1642 (Iorga, St. și doc. V, 73), Bârlad 1627 (ibid. 87) Tecuci în sec. XVII (ibid., 75), la Iași (acelaș, Ist. comerțului, I, 258.

⁸⁾ I. Bogdan, Relațiile Țării Românești cu Brașovul, I, 357.

⁹⁾ I. Bianu, Doc. românești, I, 116.

¹⁰⁾ Iorga, St. și doc., IV, 19—20.

1685 ¹⁾). Incidental, la 1635—1640 și la 1700, găsim un ispravnic de Câmpulung, cel dintâi Socol Cornățeanu ²⁾), cel din urmă Radu Golescu.

Cât privește pe pârcălabi, ei pare că au avut, ca și în Moldova, atribuția de a percepe vama locală, zisă pârcălabie. Astfel, la 1652 un Mihai căpitan și un Stoica, se judecă pentru 140 ughi din pârcălabia de la Târgu Jiu ³⁾). La 1685 se întâmpină pârcălabi la Baia de aramă ⁴⁾). La 1695 constatăm pârcălabi dela Buzău și R.-Sărat a cărora competență se întindea și asupra a 12 sate din jurul orașului ⁵⁾), ca niște ocoale moldovenești.

Nu știu dacă aveau și rosturi administrative „ispravnicii scaunului București”, acei 3—4 boeri mari cari, în a doua jumătate a sec. XVII-lea, dau uneori cărți de judecată ⁶⁾). Tot așa judecătorul de scaunul Târgoviștei ⁷⁾), unde, la 1699, se mai găsește un pârcălab. Cât privește pe ispravnicii scaunului Craiovei din sec. XVII, cu puține întreruperi, până la 1716, ziși, rareori și judecători ai scaunului, ei erau ajutori și locțiitori ai marelui ban ⁸⁾).

Despre atribuțiile acestor funcționari putem spune că erau mai ales fiscale, vamale, polițienești și judecătorești. Erau adică și sudți = judecători. Voința domnească li putea lărgi, sau restrânge competența. În genere cercetau abaterile sexuale, faptele penale, mici și mari, judecau, globiau (amendau), închideau, cu rezerva privilegiului marelui vornic în privința crimelor. Adeseori atribuțiile lor se confundau cu ale cărmuitorilor de ținuturi ⁹⁾).

1) D. I. Băjan, o. c.

2) Iorga, St. și doc., X, 194.

3) Fișe Șt. D. Grecianu.

4) Acad. rom., Creșterea colecțiilor, 1910, p. 139.

5) Iorga, St. și doc. V, 337.

6) Ex. 1676 în Arh. Olteniei, III, 515; de la 1683, ibid., II, 219; de la 1695, în Rev. ist., I, 58. Alte ex. de la 1669, 1672, 1674, 1677, 1710, 1717, la Ionescu-Gion, Ist. Buc., 732—3. I. Filitti, Arh. G. Gr. Cantacuzino, p. 170, 173.

7) C. Giurescu, Despre boeri, 96 note 1, anul 1681.

8) I. C. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, p. 95, 97.

9) I. C. Filitti și D. I. Suchianu, Contribuții la ist. justiției penale în principatele române, p. 4—8. I. C. Filitti, Vechiul drept penal român, 1934, p. 65—6. (Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească).

III

Organizarea comunală a fost împrumutată din Ardeal, adusă și acolo de Sași.

In Moldova, încă din sec. XV, în fruntea târgurilor stă un șoltuz (de la Schulteiss), rar voit, cu 12 pângari (Bürger), și acest sistem persistă până pe la începutul sec. XVIII-lea. Avem astfel, spre pildă, șoltuz de Baia 1453 ¹⁾, de Orhei 1580 ²⁾, de Suceava 1579 (un Beldiman) ³⁾ și în sec. XVII-lea ⁴⁾, de Cotnari în sec. XVI-lea ⁵⁾, de Roman 1603 ⁶⁾, de Botoșani 1610 ⁷⁾, de Neamț 1616 ⁸⁾, de Tecuci 1630 ⁹⁾, de Bârlad 1623, 1641 ¹⁰⁾, de Trotuși sec. XVII-lea (unul ungar, altul român) ¹¹⁾, de Iași 1712 ¹²⁾.

In Muntenia, avem în oraș județi, tot cu 12 pângari. Astfel, la Râmnicu Vâlci, 1506 ¹³⁾, la Târgoviște, 1524, la Câmpulung, 1521, 1542—5 și apoi în sec. XVII-lea ¹⁴⁾, la Gherghița 1560 ¹⁵⁾, la Buzău 1585 ¹⁶⁾, la București în sec. XVI-lea ¹⁷⁾, la Slatina la începutul sec. XVII-lea ¹⁸⁾, la Târgoviște 1627 ¹⁹⁾, la Craiova 1636 ²⁰⁾,

1) M. Costăchescu, Doc. moldov. înainte de Ștefan cel Mare, II, 446. Cf. *ibid.*, 695.

2) Iorga, St. și doc. V, 74.

3) *Ibid.* p. 5.

4) La 1639, *ibid.*, 75. Era acolo și un șoltuz armean încă în sec. XVII (*ibid.*, VII, 379).

5) *Ibid.*, V, 72—3.

6) *Ibid.* VII, 378.

7) Artur Gorovei, Monografia orașului Botoșani 183—5.

8) Iorga, I. c. 373.

9) Ghibănescu, Surete și izvoade, XV, 113.

10) Acad. rom., pachete 142, doc. 67. Iorga, St. și doc. XVI, 183).

11) Iorga, St. și doc., VII, 380. De Dorohoi 1635 (*ibid.*, XIX, 25).

12) *Ibid.*, VII, 93.

13) Minea și Boga, Cum se moșteniau moșiile în Țara Românească, I, 20.

14) D. I. Băjan, o. c.

15) Arh. Stat. Buc. Domeniul Coroanei, Mitrop. Buc., pachet 5, doc. 4 (fișe g-ral P. V. Năsturel).

16) Minea și Boga, I. c.

17) Ionescu-Gion, Ist. Buc. 723 sq.

18) G. Poboran, o. c., 57.

19) Acad. rom., pachet 156, doc. 15.

20) Iorga, St. și doc., VI, 470.

la Curtea de Arges 1632 ¹⁾). Când Austriacii au ocupat Oltenia, la 1718, ei au găsit în târgurile de acolo, șoltuzi și pângari aleși ²⁾).

Autoritatea slujbașilor comunali era firește slăbită prin prezența dregătorilor domnești, mai ales în localitățile de reședință ale cârmuitorilor de ținuturi. Vedem pe acești dregători intervenind adesea în atribuțiile șoltuzilor, sau judeților și pângarilor, nu numai pentru executarea ordinelor domnești privitoare la târg, dar chiar și în afaceri de competență comunală, ca spre pildă în adevierea transacțiilor dintre târgoveți ³⁾).

Atribuțiile șoltuzilor, sau judeților și pângarilor erau următoarele :

a) Păziau hotarele târgului ⁴⁾). Când Domnul dăruia din preajma târgului vreun loc sau moșie unui particular, delimitau a-ceastă parte ⁵⁾).

b) Cercetau „inpietrind” și „stânjenind” toate pricinile de proprietate din cuprinsul târgului și al moșiilor lui ⁶⁾).

c) Întăriau vânzările de locuri și prăvălii din hotarul târgului ⁷⁾, și în genere transacțiile între târgoveți ⁸⁾).

¹⁾ V. Drăghiceanu, I. c., 28.

²⁾ C. Giurescu, Material p. ist. Olteniei sub Austriaci, I, 628.

³⁾ Melhisedec, Cronica Romanului, I, 17, 227.

⁴⁾ La 1560 Petru Vodă al Munteniei întărește orășanilor din Gherghița, „moșia din toate părțile împrejurul orașului, cum au ținut de mult, pentru că a fost bătrână și dreaptă moșia a Gherghicenilor” și pentru care „județul Gheorghe cu 12 pângari au avut impresurare și pără cu satu Melești”, care a rămas de lege. (Arh. Stat. Domeniul Coroanei, mitrop. Buc., pachet 5, doc. 4, fișe g-al P. V. Năsturel).

⁵⁾ Melhisedec, o. c., II, 225. La 1641, șoltuzul și pângarii din Bârlad aleg o bucată de loc din al târgului și o alipesc de moșia vecină a vistierului Paladi. (Acad. rom., pachet 142, doc. 67).

⁶⁾ La 1627, Gheorghe județul din Târgoviște întărește stăpânirea unui boer pe o vie din dealul Sătenilor (Acad. rom., pachet 146, act. 15).

⁷⁾ Doc. în Gion, Ist. Buc., 723, 737.

⁸⁾ La 1585 județul cu 12 pângari din Buzău adevăresc testamentul unui Petru, care și-a lăsat casele și viile la episcopie (Minea și Boga, o. c., 20). Iscălesc și Iane bătrânul, Pandalie, Nicola Mesit, Iorga Harichia, Avram, Dumitru Ciolan, Condea (evident „oameni buni”). Se spune în act că Petru a fost îngropat în sf. episcopie de episcopul Luca și a fost scris la pomelnic (Complec-tări după regeștul g-al P. V. Năsturel). La 1586 un județ cu 12 pângari judecă o pricină de moștenire (Minea și Boga, o. c., 74). La 1630, la Tecuci, o adop-țiune se face, în biserică, în fața șoltuzului și pângarilor (Ghibănescu, Surete și izvoade, XV, 113).

- d) Vindeau la nevoie din averea târgului ¹⁾).
- e) Administrau averea târgului ²⁾. Veniturile se compuneau, mai ales, din ce se cuvenia târgului de la satele care erau sub „ascultarea lui” ³⁾).
- f) Repartizau prin cislă dările și prestațiile cuvenite statului dela târgoveți și de la sătenii de pe moșiile târgului ⁴⁾. Târgoveții plăteau statului altfel de dări decât sătenii. Așa spre pildă talerul ⁵⁾ „pietrile de ceară” ⁶⁾ zise și „cămană de ceară”, sau, mai târziu cămănărit și bezmen de ceară” ⁷⁾, pe cărciumi, bour ⁸⁾, pe măsurii și greutăți. Intru cât însă târgoveții cultivau moșia târgului, plăteau și dările impuse ruralilor ⁹⁾.
- g) Pronunțau pedepse în lovituri de toiège, sau amenzi (gloabe) în folosul șoltuzului ¹⁰⁾, cu drept însă de apel la judecata Domnului, care delega un dregător înaintea căruia se înfățișau autoritățile comunale și înpricinatul ¹¹⁾.
- h) În vechile timpuri, târgurile principale, prin șoltuzii și pângarii lor, corespundeau direct cu cetățile săsești de peste munți, ba chiar încheiau înțelegeri comerciale cu vecinii ¹²⁾.
- i) Insfârșit, numai județul, sau șoltuzul și pângarii împreună, puteau întrebuița pecețile târgurilor și orașelor, din care mai multe ni s’au păstrat ¹³⁾.

1) Melhisedec, I, c., 234 (anul 1676).

2) Interesant actul de la 1453 prin care Alexandru Vodă al Moldovei „cu voia” șoltuzului și pângarilor dela Baia, dă Probatei o parte din venitul morilor din acel oraș (M. Costăchescu, o. c. II, 446).

3) Melhisedec, o. c., II, 75.

4) Gion, o. c., 736. — Melhisedec, I, c., II, 37.

5) Iorga, Ist. com., I, 248.

6) Ex. din vremea lui Ștefan cel Mare, la I. Bogdan, Doc. lui Ștefan, I, 3, 16, 373.

7) Se zicea uneori, pământnicie; spre pildă la Argeș în sec. XVII (Iorga, o. c., I, 270).

8) Melhisedec, o. c. II, 49.

9) Ibid., I, 239, nota 2.

10) Melhisedec, Cronica Romanului, I, 39.

11) Iorga, Ist. comerțului, I, 268.

12) Ibid., 161, 167.

13) Roman (veche latină), Siret (Sf. Ioan), Trotuș, (ciocan), Botoșani (păun), etc. (Iorga, o. c., 176, 234, 250, etc.).

Satele

Înainte de întemeierea statelor unitare românești, satele erau formate din familiile proprietare în indivizie ale hotarului și din colonii lor, cultivatori ai acestui hotar, ca și vicus din imperiul roman, ca și villa din vremea Merovingienilor. Capii familiilor proprietare alegeau dintre ei, ca un primus inter pares, un conducător, un cneaz, pentru trebuințele lor de cârmuire, de arbitraj între ei și de judecată a cultivatorilor de pe moșia lor.

După constituirea statelor unitare, trebuie să deosebim două categorii de sate, cele domnești, sau ale statului, confundat cu Domnul, și cele particulare.

Satele domnești sunt formate din cultivatori pe moșii domnești. Cât timp satele rămân domnești, locuitorii lor pot fi calificați de „țărani liberi”, în acest sens că n’au îndatoriri de cât către domnie, către stat, și că folosința lor nu este turburată. Domnul poate însă dispune după plac de aceste sate și moșii, transmitând unui particular fie numai drepturi regaliane, fie numai folosințe temporare, fie proprietatea. Poate, de asemenea, să închine unui particular, numai cu „lucru”, pe locuitorii acelor sate. În aceste cazuri, firește că situația satelor se îngreuiază și țăranii nu mai sunt liberi. *Reprezentanții Domnului în satele domnești*, se numesc, în *Moldova*, în sec. XV, cnezi (prin imitație din Ungaria, unde cneazul decăzuse din situația primitivă), juzi (ca judex în Ungaria) și vataman ¹⁾. Din sec. XVI-lea, nu rămâne decât termenul de *vataman*, la care se

¹⁾ I. Bogdan, Despre cnejii români. In An. Ac. rom., XXVI, 22 și nota (vataman, la Maloruși, în Galiția, Podolia, șef de cazaci, dar și jude sătesc).

adaogă apoi și *vornicelul* ¹⁾. În *Muntenia*, administratorii satelor domnești se numesc *pârcălabi* ²⁾. Se numiau de marii vornici, prin cărmuitorii de ținuturi și ajutau pe subalternii dregătorilor domnești în îndeplinirea atribuțiilor lor, în raza satelor.

Satele particulare sunt în stăpânirea sau a mănăstirilor, sau a familiilor simple, dar sub dominiul eminent al Domnului, ca după legea aviticității din Ungaria. De obicei, satele și hotarele lor sunt stăpânite în indivizie de mai multe familii simple, scoborâtoare dintr'un autor comun. Ieșirea din indivizie a fost totdeauna cu puțință. În *Muntenia*, proprietarii au păstrat vechea denumire de cnezi, care s'a tradus în actele românești, prin judec. în amintirea vremurilor când cneazul era și cărmuitor și judecător ³⁾. De la constituirea principatelor, atribuțiile de cărmuire și de judecată în sate, au trecut asupra numeroșilor subalterni ai dregătorilor domnești ⁴⁾. Proprietarii mari cari ieșiau din indivizie, aveau în satele lor reprezentanți și administratori, numiți *uriadnici* și *vatamani* în *Moldova* ⁵⁾, *pârcălabi* în *Muntenia* ⁶⁾. Prin ei exercitau și autoritatea asupra serilor lor din sate. Acești reprezentanți ai proprietarilor îndeplineau la noi acelaș rol ca și acei „officiales” din Ungaria veche, prin cari proprietarii cari obțineau imunități, își exercitau drepturile regaliane ⁷⁾ ceea ce s'a întâmplat și la noi ⁸⁾. Proprietarii cari rămăneau în indivizie și se înmulțiau tot mai mult pe hotarul strămoșesc, se numiau moșneni în *Muntenia*, răzeși în *Moldova*. Ei formau „cete”, adică grupuri de rude mai apropiate. Uneori aveau și ei coloni, sau

¹⁾ Ex. 1652 (Stefanelli, Documente, p. 5), 1656 (Ghibănescu, Surete și izvoade, IV, 2).

²⁾ Ex. 1498 (C. Giurescu, Despre rumâni, 42) ; 1642 (Rădulescu Codin și Răutescu, Dragoslavele, 97).

³⁾ C. Giurescu, Despre boeri.

⁴⁾ Supra., 16—17. În satele Vrancei în a doua jumătate a sec. XVI, vătafi (A. Sava, Doc. putnene, I, 6).

⁵⁾ Ex. 1608 (Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii în *Moldova*, 289, nota) ; 1612 într'un sat mănăstiresc (C. Giurescu, Despre rumâni, 42) ; idem la 1619 (Rosetti, o. c., 291 nota).

⁶⁾ Ex. 1599 (C. Giurescu, o. c., 35). Un act dela 1613 vorbește de pârcălabul ce Doamna Stanca a avut în satul Salcia. I. Filitti, Mama și soția lui Mihai Viteazul, 1934, p. 29.

⁷⁾ Akos von Timon, Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte, p. 232.

⁸⁾ C. Giurescu, Despre boeri.

chiar servi pe moșile lor. Pentru apărarea intereselor lor comune, delegau la nevoe pe unul sau mai mulți dintre ei, ca niște mandatarî temporari și revocabili ¹⁾.

Rezultă din cele ce preced că satele noastre n'au format, cum s'a pretins ²⁾, colectivități cu personalitate juridică, patrimoniu comun și reprezentanți permanenți, sau ereditari. Ca și vicus roman, ca și villa merovingiană, au fost numai așezări firești, formate din locuințele proprietarilor și ale colonilor, cu drepturi străvechi, consuetudinare ale unora și ale celorlați, iar cât privește pe cei dintâi, drepturi individuale la cei ieșiți din indivizie, juxtapunere de drepturi individuale la moșneni și răzeși ³⁾.

În sfârșit și la noi, ca și în occident în vechile timpuri, satele n'au cunoscut o organizare comunală.

Organizarea slujitorească a veacurilor XVI-XVII

I

În alcătuirea socială inițială a Principatelor române o schimbare adâncă s'a produs odată cu o fiscalitate excesivă impusă, din sec. XVI-lea, de cerințele tot crescânde ale Turcilor și s'a repercutat asupra vechii organizări administrative.

În sânul nobilimii teritoriale a început de atunci un dureros proces de selecție naturală nemiloasă. Foarte mulți proprietari sărăcesc, pentrucă nu mai pot face față totodată îndatoririi ostășești și impozitelor tot mai numeroase. Unii își vând moșia, sau chiar și libertatea și cad în rândul iobagilor. Alții dimpotrivă, prin favoare domnească sau alte împrejurări fericite, își întind proprietatea în dauna vecinilor nevoiași. După ce isbutesc să-și formeze un trup important de moșie, îl hotărânesc, ies din indivizie, despărțindu-se și diferențiindu-se de codevălmași.

¹⁾ Ex. 1525: „Vălcu cu ceata lui, Dragomir cu ceata lui” (Ștefulescu, Doc. slavoromâne, 84—6). La 1794 se aleg părțile de moșie ale lui Grigore Pungulescu „cu cetașii lui”, Stanciu Brătiescu „cu cetașii lui” etc. (I. Ionașcu, Biserici, chipuri și doc. din Oltenia, I (1934), 197). La 1801, Neacșu „cu cetașii lui” de la Negoșani, în Buzău (V. A. Urechia, Ist. Rom., XI, 134).

²⁾ Andrei Rădulescu, Viața juridică și administrativă a satelor. In Arhiva p. știința și reforma socială, VII (1927) no. 1—2, pag. 29—32.

³⁾ G. Fotinô, Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain. Paris, 1926, p. 326—7.

De altă parte, tot din cauza fiscalității, s'a înmulțit numărul oamenilor liberi fără pământ, prin aceea că pentru mulți proprietari era o adevărată ușurare când iobagii li oferiau să se răscumpere.

În aceste împrejurări, s'a simțit nevoia de a grupa pe toți aceia cari nu mai puteau fi de sine stătători, dar nici nu erau în dependență de altul care să răspundă pentru ei, adică pe toată lumea afară de principalii dregători și de marii proprietari hotărnicii deo parte, și de iobagii de pe moșile particulare de altă parte, în cete sau bresle, cu răspundere colectivă pentru îndeplinirea slujbelor statului și pentru plata impozitelor.

Acestor cetași sau breslași, li s'au acordat oarecare avantajii fiscale față de contribuabilii de rând, în schimbul îndeplinirii grațuite și cu schimbul a slujbelor subalterne ale statului în vreme de pace și a prestării serviciului ostășesc în timp de război.

Membrii cetelor sau breslelor s'au numit slugi și slujitori.

Micii proprietari indiviși, cu îndatoriri ostășești în vremuri de război, cari nu mai puteau fi de sine stătători, au format de acum în Moldova ceata Curtenilor, iar în Muntenia pe a Cervenilor, sau Roșilor.

Colonii de pe moșiile domnești, cari în vreme de pace îndeplineau îndatoriri de străjuitori ai granițelor și trecătorilor, de cărauși și de curieri oficiali, iar în vreme de război puteau fi chemați și ei la oaste, au format, în amândouă Principatele, ceata călărașilor. În aceeași categorie intră plăeșii din județele Neamț și Bacău; panțirii din alte câteva județe ale Moldovei, vânătorii pedestri și dorobanții din amândouă Principatele.

Însfârșit, feciorii de boeri cari nu apucau să intre în dregătorii, precum și alți mici proprietari și oameni liberi, au fost grupați și ei în cete slujitorești, subordonate marilor dregători dela centru, înmulțindu-se astfel considerabil numărul micilor subalterni ai acestora ¹⁾.

Astfel ²⁾, în Moldova, se înmulțesc vechii vornicei, spătărei, păhărnicei, se întâlnesc vistiernicei și stolnicei în sec. XVI-lea, comișei în sec. XVII-lea; în Muntenia, avem postelnicei și logofeței încă de

¹⁾ Pentru această parte, studiul meu despre Evoluția claselor sociale, I. c. V. No. 3—4, p. 337—353.

²⁾ C. C. Giurescu, Contribuții, 96, 120, 147, 159 (sec. XVI), 124—5, 131, 134—5 (sec. XVII).

la 1520, stolnicei de la 1580 ¹⁾, păhărniceii, spătărei, portărei, armășei ²⁾, banișori ³⁾ în sec. XVII-lea, răspândiți prin sate ⁴⁾.

Fiecare mare dregător păstra izvoade în care erau înscrise slujitorii cari depindeau de el ⁵⁾.

Sub Brâncoveanu, se enumeră, în Muntenia, păhărniceii de la Râmnicu Sărat, roșii de la Buzău, Gorj și Mehedinți, spătăreii de la Saac și Ialomița, vistierniceii de la Ilfov, Teleorman și Mușcel, portăreii de la Dâmbovița, stolniceii de la Argheș, postelnicii de la Olt, vorniceii de la Romanai, armășeii de la Vâlcea, banișorii de la Dolj ⁶⁾.

Toți aceștia își îndeplineau slujba cu rândul. Când nu erau de rând, își vedeau, la țară, de treburile lor. De aceea se deosebesc, în sate, slujitori și birnici ⁷⁾.

Ei cumulau atribuții polițienești, judecătorești și fiscale și erau răspunzători față de superiorii lor de încasarea impozitelor. În timp de război, aveau îndatoriri militare. Astfel, oastea munteană a lui Grigore Ghica, la 1672, cuprindea nu numai roșii, călărași, dorobanți, dar și vistierniceii, spătăreii, postelniceii, stolniceii, vorniceii, paharniceii ⁸⁾.

Unitatea cea mai mare de slujitori era căpitănia, pâlcul, sau steagul, cu număr variabil de oameni, comandate de căpitani, ziși uneori, din sec. XVII-lea, cu un termen turcesc, buluc-bașa. Aceste unități mari se împărțiau în „cete” (cum se numiau și grupurile de familie înrudite, proprietare în indivizie), iarăși cu număr variabil de oameni ⁹⁾, comandate de sutași, iuzbași, sau hotnogi (unguresc).

¹⁾ Arh. Stat. Buc., Cotroceni, pachet 59, doc. 6.

²⁾ Aricescu, Indice, I, 82.

³⁾ I. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, p. 95.

⁴⁾ Spre pildă, la 1642, Matei Vodă întărește moșie la Bârca în Dolj, *slujitorilor sale, moșnenii, Giurca iuzbașa, Hrana spătăreii, Petru logofăt* (Acad. rom., Creșt. colecțiilor, 1909, p. 96).

⁵⁾ Act din 1656, în Arh. ist. III, 233.

⁶⁾ Socotelile lui Brâncoveanu, publicate de Arhivele Statului 1873, p. 15, 17.

⁷⁾ Spre pildă la 1657, la Cărlomănești în Buzău (Acad. rom., pachet 128, doc. 146).

⁸⁾ Cronica lui Radu Popescu, zisă a lui Constantin căpitanul, ed. Iorga, p. 174.

⁹⁾ Astfel la 1655, cetele de călărași de la Buzău, variau între 25—61 oameni (Iorga, St. și doc., IV, 33—42).

termeni sinonimi, corespunzători unității teoretice de 100 oameni ¹⁾, în Moldova și vatafi ²⁾. Sub aceștia erau ceauși și stegari ³⁾.

Unitățile slujtorești din județe erau desemnate după locul de reședință al comandanților. Astfel, în Moldova, căpitaniii de Soroca, Cernăuți, Fălcui, Covurlui, Tecuci ⁴⁾, hotnog de Costești la 1590, de volost Lăpușna la 1592, de Săpoteni, de Gătești, la 1650 ⁵⁾. În Muntenia, în vremea lui Brâncoveanu, căpitaniii la Craiova, Comana, Chiojd, Văleni, steaguri de călărași la Ploești, Licherești (lângă Călărași-Ialomîța), Hodivoae, Roșii de Vede, Caracal, Floci, Voicești, Grădiște, Buzău, Pitești, Gherghița.

Căpitaniii erau „slugi” domnești și depindeau de un dregător mare. Astfel, steagurile de curteni, în Moldova, depindeau de marele logofăt ⁶⁾, cele corespunzătoare, de roșii, din Muntenia, de marele paharnic în prima jumătate a sec. XVII-lea ⁷⁾, de marele spătar în a doua jumătate a aceluiași veac, ca și călărașii ⁸⁾. În Moldova, călărașii de la Orhei ⁹⁾, Lăpușna și Soroca, depindeau de marele serdar, care avea și paza marginii și rezida fie la Orhei, fie la Lăpușna ¹⁰⁾, ceilalți, mai întâi de marii vornici, iar din vremea lui Eremia Movilă, de marele hatman ¹¹⁾. Dărăbanții din amândouă principatele atârnau, în sec. XVII-lea, de marele agă ¹²⁾. Căpitaniii de lefegii depindeau de marele spătar în Muntenia, de cei doi marii vornici, apoi de marele hatman, în Moldova.

¹⁾ Ca la Ruși (I. Bogdan, Doc. Răzenilor, p. 420), la Sârbi (Jirecek, Staat und Gesellschaft, I, 75—6). Rap. catolic din vremea lui Șerban Cantacuzino (Mag. ist. V, 67) numește pe sutăși „centurione”. Cf. Miron Costin, ed. V. A. Urechia, II, 137.

²⁾ La 1591 câte 10—50 în fiecare județ, în total 626 (Hurmuzaki, XI, 219—220).

³⁾ Iorga, St. și doc. IV, 33—42. Rev. ist., I (1915), p. 58—9.

⁴⁾ Hrisov din 1728 al lui Gr. Ghica, Acad. rom. ms. 1, f. 5—7. Uricar, I, 50—3.

⁵⁾ Arhivele Basarabie, VII (1935), p. 92. Iorga, St. și doc., V, 7, 17.

⁶⁾ Miron Costin, ed. V. A. Urechia, II, 131.

⁷⁾ Iorga, Răscoala seimenilor, p. 9.

⁸⁾ Mag. ist. V, 44, 58.

⁹⁾ Erau și „curteni ot volost Orhei” la 1660 (Rev. ist. X (1924) p. 120).

¹⁰⁾ Miron Costin, l. c., I, 587, II, 135.

¹¹⁾ Ibid., I, 131. G. Popovici în Conv. lit. XX (1886) p. 682.

¹²⁾ Miron Costin, l. c., II, 135. — Mag. ist. V, 44—58.

II

Odată cu organizarea slujitorească au intervenit oarecare schimbări și în atribuțiile marilor dregători.

De la Despot Vodă ¹⁾ (1561—3), în Moldova, funcția de mare vornic a fost dublată : unul al țării de sus, cu reședința la Dorohoi, altul al țării de jos, cu scaunul la Bârlad și li s'a dat comanda oștirilor, până ce, sub Eremia Movilă, cum am spus, a fost trecută asupra marelui hațman, care se vede că până atunci n'avusese decât grija de înzestrarea armatei ²⁾. În sec. XVII-lea însă, am văzut că oastea de curteni depindea de marele logofăt. În a doua jumătate a aceluiași veac, în amândouă principatele, depind de marele agă trupele de dorobanți, în Moldova o parte din seimenii mercenari, iar în Muntenia, o parte din vânătorii pedestri și cazacii mercenari de Târgoviște.

Paharnicul, în afară de serviciile dela curte, pe care le indică titlul său, mai dobândește în Muntenia, numai la începutul sec. al XVII-lea, comanda oastelor de roșii.

Marele spătar, purtătorul spatei domnești, ale căruia atribuții în primele timpuri erau puțin definite, devine în Muntenia, măcar din sec. al XVII-lea, șef al oastei de călărași, afară de călărașii curieri oficiali cari, în amândouă principatele, depindeau de marele postelnic ³⁾. Tot de marele spătar depindeau, în Muntenia, roșii, trupele mercenare de seimeni și lefegii, pe când în Moldova mercenarii drăgani, lefegiii și o parte din seimeni, erau comandați de marele hațman.

III

De asemenea, din cauza organizării slujitorești, au mai intervenit schimbări în cârmuirea județelor.

În Moldova, cârmuirea ținuturilor se dublează. Pe lângă pârcălabii de ținuturi, apar mari vătăfi, ca șefi ai grupurilor slujitorești. Astfel, în sec. XVI-lea, la Iași, avem și pârcălabi, și vătăfi.

¹⁾ Teodor Balan, Vornicia în Moldova, 11.

²⁾ Ibid., 189—190.

³⁾ De marele postelnic depindeau, în sec. XVII-lea, pârcălabii de Iași (Miron Costin, ed. V. A. Urechia, II, 133).

Din acelaș veac, mari vătafi de Suceava ¹⁾, Vaslui, Lăpușna, Bacău ²⁾; asemenea la 1601, la Hotin ³⁾, la 1608 la Dorohoi ⁴⁾. Depindeau de marele hatman. În sec. XVII, peste căpitanii de slujitori din ținuturile Orhei, Soroca și Lăpușna, este marele serdar, însărcinat cu paza marginei.

În Muntenia, căpitanul de slujitori de la reședința județelor, pare să fi devenit și cărmuitor al județului ⁵⁾. Întâlnim căpitan de Târgu Jiu la 1630 ⁶⁾, de Buzău la 1640 ⁷⁾, de Buzău și Râmnicu Sărat la 1695 ⁸⁾. Cei dela Cerneți, reședința, nu știu de când ⁹⁾, a județului Mehedinți, și de la Focșani, purtau titlul de „mari căpitani de margine”. În vremea lui Brâncoveanu, erau în județe și vornice, însărcinați „să caute slujba vorniciei, unde s'ar face hoții și curvii, sau sfăzi, capete sparte, să judece și să globească și pentru vite de pripas” ¹⁰⁾. Nu știu dacă acești vornice pot fi priviți ca ocărmitori de județe. În Oltenia însă, Austriacii, când au ocupat provincia, au găsit în fruntea județelor, *vornici* ¹¹⁾. La 1775, Mihai Cantacuzino scria însă că înainte de reforma lui C. Mavrocordat (1740) vornici cărmuitori de județe erau numai cel de la Câmpulung, pentru Muscel și Argeș ¹²⁾ și cel de la Târgoviște pentru Dâmbovița ¹³⁾. Documentar întâlnim un vornic de sud Muscel

¹⁾ Probabil identic cu *ispravnic* de Suceava 1597 (Stefanelli, Documente, 435).

²⁾ Iorga, St. și doc. V, 11, 74, 80; VI, 141; VII, 370, 373. Rev. Ion Neculce, 1923, p. 204.

³⁾ „Arhivele Basarabiei”, I (1929) p. 75.

⁴⁾ Iorga, St. și doc. XIX, 22.

⁵⁾ Mihai Cantacuzino, care scria la 1775 o istorie a Munteniei (publicată abia la 1806, sub numele fraților Tunusli), spune că înainte de reforma lui Const. Mavrocordat, cărmuitorii județelor erau căpitanii. De notat că cel de Vlașca avea reședința la Hodivovae. (Trad. Sion, p. 35—6). Căpitan de Buzău la 1731 (Acad. rom. Crest. col. 1910, p. 151).

⁶⁾ Iorga, St. și doc., IV, 19—20.

⁷⁾ P. P. Panaitescu, Călători poloni în țările române, p. 50.

⁸⁾ Iorga, St. și doc., V, 337.

⁹⁾ Poate că dela Grigore Ghica (1660—4) care a înființat acolo mănăstire pe moșia cumpărată dela Buzești (I. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, p. 95).

¹⁰⁾ Iorga, I. c., p. 358, anul 1695.

¹¹⁾ Arhivele Olteniei, VIII (1929) p. 65.

¹²⁾ Istoria Valahiei, publicată de frații Tunusli, trad. Sion, p. 35.

¹³⁾ Ibid., 25.

și sud Argeș la 1720, iar vornici de Târgoviște (urmași, se vede, ai judecătorului de scaun de acolo) între 1701—1760.

Nu știu pe ce s'au întemeiat Austriacii, ocupând Oltenia (1718—1739), ca să împartă județele în plăși, cârmuite de ispravnici ¹⁾. Până atunci, nu cunosc ispravnici decât la Mușcel, de la 1695, aproape fără întrerupere până la Regulamentul organic ²⁾, dar ca ocârmuitori de județ. La 1703 se menționează ispravnic de Mușcel și Argeș ³⁾. Au existat însă la 1620—1626, 1635 și 1655—1716, cu puține întreruperi, ispravnici ai scaunului Craiovei ⁴⁾.

Cât privește satele și „cătunele” ⁵⁾ lăturașe, ele au rămas și mai departe bântuite de acei nenumărați slujbași subalterni pe cari i-am enumerat, la cari se adaoșă micul slujbaș fiscal „ciocoiul de județ” ⁶⁾, iar în mod permanent, în satele domnești, vechiul vataman și vornicel în Moldova, pârçalab în Muntenia. La 1695, Constantin Vodă Brâncoveanu se vedea silit să declare într'un hrisov, că „vinde (arendează) slujbele, iar nu zulumurile (vexațiunile)” ⁷⁾.

IV

În sfârșit, odată cu organizarea slujitorească, s'a schimbat și aspectul sfatului extraordinar al Domnului.

Astfel, un asemenea sfat, convocat de Miron Vodă Barnovschi al Moldovei la 1628, cuprindea pe „mitropolit, episcopi, boeri mari, ai doilea și ai treilea, mazâli, feciori de boeri de țară, slugi domnești și toată țara” ⁸⁾. Hrisovul lui Leon Vodă Tomșa, în Muntenia, contra Grecilor, la 1631, a fost dat cu consultarea unei adunări compuse din „toată țara, boeri mari și mici și roșii și mazâlii și toți slu-

¹⁾ Hurmuzaki, VI, 325 (anul 1719).

²⁾ Băjan, o. c.

³⁾ Codin și Răuțescu, o. c., 127.

⁴⁾ I. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, 95, 102—3. St. D. Grecianu, Genealogii, III, 51.

⁵⁾ Iorga, St. și doc., VI, 217—218, 227, 406. — V. A. Gidei, Ist. socială a țărânimii noastre, Buc. 1904, p. 101 sq.

⁶⁾ Pentru termenul ciocoi, vezi I. Filitti, Frământările sociale și politice în principatele române la 1821—1828, pag. 81—2.

⁷⁾ Iorga, St. și doc., V, 343.

⁸⁾ Arh. ist. I, 1, 175—6 (după transcrierea în condica lui G. Asachi).

jitorii ¹⁾, adică cetele de slujitori reprezentate prin comandanții lor. În același fel s'a dat hrisovul contra Grecilor la 1669 ²⁾. O variantă a cronicei lui Stoica Ludescu spune că la moartea lui Matei Basarab „boerii... trimise de se strânse toată curtea și toți slujitorii... și se sfătuiră... și aleseră... pe Constantin postelnic sin Șerban Voevod” ³⁾. Cronicarul Radu Grecianu spune că la moartea lui Șerban Vodă Cantacuzino, s'au adunat la mitropolie „toată boerimea țării și slujitorii” ⁴⁾. Acelaș spune că de mai multe ori, la ceremonii, se strângeau „boerii și slujitorii” ⁵⁾. Se lămurește astfel că prin „țară” se înțelegea țara legală, cum am zice azi: cei cari aveau cădere să vorbiască în numele țării. Cuvântul „țară” avea astfel din punct de vedere politic-social, acelaș înțeles ca și „regnicola” în Ungaria de la mijlocul sec. XIV-lea încoace: nu însemna decât pe privilegiați, spre deosebire de oameni de rând ⁶⁾. Din punct de vedere fiscal, dimpotrivă, cuvântul „țară” desemna pe acei cari plăteau dările conform regulilor generale, fără favoruri, sau scutiri ⁷⁾.

Caracteristica vechii administrații

Din cauza situației economice, sociale și politice a Principatelor, datorită raporturilor cu Poarta otomană, sfera de activitate a vechii noastre administrații era redusă la minimum, cuprinzând aproape numai securitatea internă și externă și găsirea mijloacelor financiare necesare în acest scop, dar înglobând de altă parte și distribuirea dreptății.

Orice alte preocupări ale unei administrații moderne, nu puteau fi, în acele condiții, decât de ordin secundar, așa că nu necesitau servicii diferențiate. Se realizau la nevoie prin oricare din dregători, delegați ad-hoc de Domn, prin corvezi impuse oamenilor din partea locului unde trebuia săvârșită o lucrare, sau asigurat un serviciu, prin rechiziția cailor, căruțelor și uneltelor lor, ori erau lă-

¹⁾ Mag. ist., I, 122.

²⁾ Ibid., 131.

³⁾ Iorga, St. și doc., IV, 268.

⁴⁾ Viața și domnia lui Brâncoveanu, ed. St. D. Grecianu, p. 10—11.

⁵⁾ Ibid., 91, 94, 105.

⁶⁾ R. Rosetti, Teoria lui Giurescu despre România. În Viața rom., XIII (1921) p. 178.

⁷⁾ Vezi I. C. Filitti, Despre vechea organizare fiscală până la Regulamentul organic. Buc. 1935.

sate pe seama singurelor așezăminte de utilitate publică cu personalitate juridică din trecutul nostru, bisericile și mănăstirile, înființate din inițiativă domnească sau particulară. Acestea nu erau numai lăcașuri de rugăciune, ci și așezăminte de binefacere, înzestrate în acest scop de ctitorii lor cu însemnate averi. Însăși această destinație a dus treptat la transformarea caracterului lor juridic, din proprietăți particulare în persoane morale, sustrate liberei dispoziții și administrații a familiilor fundatoare, trecute în domeniul public și cărmuite de urmașii ctitorilor, sau de epitropi numiți cu știrea acestora, însă sub controlul Domnului, chiriarhilor și câtorva mari dregători din divanul domnesc.

În bolnițele mănăstirilor s'au îngrijit întâia oară bolnavii; în jurul lor s'au înființat cele dintâi spitale; din veniturile lor s'a îndestulat asistența publică; în pridvoarele și chiliile lor, cu personalul și cu veniturile lor, s'a predat cel dintâi învățământ public, înainte ca, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să se înființeze școlile înalte din București și Iași, în care au venit să propovăduiască dascălii cei mai de seamă ai neo-elenismului, iar ca să învețe, școlarii din întreg orientul ortodox.

La noi, asupririle și vexațiunile au derivat, mai ales, din fiscalitatea excesivă impusă de cerințele turcești, iar neputința de îndreptare, din dependența noastră politică și economică de Turcia.

Stabilirea unui buget era cu neputință, căci fiecare zi putea aduce noi cereri din partea Porții. Contribuabilii nu putea fi nicodată siguri nici cât, nici când vor avea de plătit.

Expus în fiecare clipă să sărăciască, fiecare căuta să se îmbogățească în orice chip. Cine nu voia să fie martir, trebuia neapărat să fie abuziv și asupritor. În angrenajul fiscalității, fiecare căuta un refugiu în privilegiu. Numărul privilegiatilor se tot înmulția. Orice slujbaş, cât de mic, era un privilegiat. Deaceea plaga funcționarismului este veche la noi. Dar, cu cât numărul privilegiatilor creștea, cu atât devenia mai grea situația celor fără privilegii, al căror număr tot scădea.

Statul nu era în măsură să asigure lefuri funcționarilor săi.

Dregătorii principali se îndestulau în mod legal din așa zisele havaeturi, adică părți ce li erau atribuite din veniturile statului; slujbașii mici din diferite îndeletniciri în timpul ce li lăsa liber sistemul serviciului cu schimbul.

Dregătorii mai percepeau în mod legal rușfaturi sau plocioane dela subalternii pe cari-i numiau în slujbe, și aceștia se despăguiau la rândul lor de la administrați.

Unii dregători mai aveau și dreptul de a percepe în folosul lor personal anumite taxe direct dela administrații lor, ceea ce fi-rește nu putea fi decât izvor de nesfârșite vexațiuni, sau de vino-vate toleranțe.

Alt izvor de asuprire era obiceiul arendării, către chiar dregă-torii mari în funcție, a veniturilor statului, nu numai a vămilor și ocnelor, ce alimentau casa particulară a Domnului, dar și a „sluj-belor”, zise mai târziu huzmeturi, adică a impozitelor directe, ca oeritul, vinăritul, etc., și până și a taxei pe vitele de pripas, care apărea ca deosebit de odioasă pentru că, fiind venit al marelui vornic, perceperea ei dădea naștere la mari abuzuri ale vorniceilor din sate și ale cârmuitorilor de județe.

Dar, așa cum era, vechea noastră orânduială, deși avea, ca și aiurea, un caracter domanial în folosul principelui și nu al guver-naților, corespundea trebuințelor militare și fiscale ale vremii și tin-dea spre aceeaș unică și supremă țință : asigurarea însăși ființei sta-tului, prin apărarea armată, sau prin satisfacerea cerințelor turcești.

Vremea Fanarioților

Sfatul domnesc

Fanarioții aproape n'au inovat în privința marilor dregători cari alcătuiau sfatul domnesc.

În *Muntenia*, ordinea acestora se fixează astfel : ban, vornic, logofăt, spătar, vistier, postelnic, clucer, paharnic, stolnic, comis, sluger, pitar. Mai puteau lua parte, incidental, la divan, aga, că-mărașul, serdarul, medelnicerul, șetrarul, clucerul de arie ¹⁾. Con-stantin Vodă Mavrocordat, la 1761, a dublat vornicia, în cea de țara de sus și cea de țara de jos. Tot de atunci, marele ban a fost reținut la București, iar în locul lui se trimitea la Craiova un boer numit caimacam, care cârmuia Oltenia cu un divan de boeri locali, după modelul divanului din București. Această inovație a fost urmarea faptului că în timpul ocupației austriace a provinciei (1718—1739), guvernatorul ei era asistat de un sfat de boeri cari, după

¹⁾ Tunusli (Mihai Cantacuzino, 1775), trad. Sion, 21—7.

plecarea Nemților, au fost calificați de caimacami ¹⁾). Astfel s'au născut veleități de autonomie a Olteniei, pe care le-a curmat Regulamentul organic.

Pentru subiectul nostru trebuie menționată înființarea de către Al. Ipsilanti, la 1775 a epitropiei obștirilor, transformată la 1796, de acelaș Domn în vornicia obștirilor, instituție care poate fi asemănată cu un minister al învățământului, sănătății, asistenței sociale, industriei, comerțului, lucrărilor publice, pe lângă grija îndestulării și edilității capitalei ²⁾). Este cea dintâi preocupare de a extinde domeniul administrației publice și dincolo de grija siguranței și a fiscalității. Pentru siguranța capitalei s'au mai înființat hătmănia la 1793 și vornicia orașului la 1794.

În *Moldova*, ordinea dregătoriilor s'a fixat, treptat, astfel: lo-gofăt, vornic, vistier, hatman, postelnic, agă, vornic de aprozi (de la 1782—5) ³⁾, spătar, ban (apare la 1714) ⁴⁾, comis, cămăraș, căminar, paharnic, serdar, stolnic ⁵⁾. Mai puteau, incidental, figura în divan, medelnicerul, clucerul, slugerul, jicnicerul, pitarul, șetrarul, armașul. În vremea lui Scarlat Calimah avem și aci o vornicie a obștirilor, cu aceleași atribuții ca în Muntenia ⁶⁾.

În împrejurări extraordinare s'a mai adunat de câteva ori și în vremea Fanarioților, câte un „sfat obștesc”, compus din boeri de toate trepte, boeri ieșiți din slujbe, căpitani de slujitori, negustori frunțași. Astfel de adunări au fost două în Muntenia, la 1746, în chestia desființării șerbiei, și actele încheiate poartă, unul, 45, altul 66 semnături ⁷⁾. Actul de la 1749, din *Moldova*, în aceeași chestie, poartă 165 semnături ⁸⁾. Altul, în *Moldova*, la 1758, pentru desființarea văcăritului, este semnat de arhieriei și 41 boeri ⁹⁾. Incolo, termenul de „obștească adunare”, întrebuițat deseori în *Moldova*, nu trebuie să inducă în eroare: este o formulă de cancelarie apli-

1) I. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii, 97—8.

2) Acelaș, O pagină din ist. medicinei în Muntenia, 26—7.

3) Acelaș, Vechiul drept penal român, p. 70 (întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească).

4) Iorga, St. și doc., V, 408.

5) Iorga, St. și doc., VII, 82 (anul 1793). Cum era la 1775, ibid. XXII, 13; la 1762, în Letop., ed. Kogălniceanu, III, 301—3, 306.

6) V. A. Urechia, Ist. Rom., X, B, 364—5.

7) Mag. ist. II, 280—3 și 284—7.

8) Ibid., 288—292.

9) Arhiva rom., I, 58.

În Muntenia, numărul căpităniilor varia de la județ la județ. La 1775, erau 8 în R. Sărat; una în Buzău; 3 în Săcueni; una în Prahova, 6 în Ialomița; 7 în Ilfov; 3 în Dâmbovița; 7 în Vlașca; 7 în Teleorman; 2 în Muscel; 4 în Argeș; 8 în Olt; 4 în Romanați; 4 în Vâlcea; 2 în Dolj; 4 în Gorj; 7 în Mehedinți. Cele mai multe sunt denumite după satul de reședință. Excepție fac: „slujitorii județului” (la Săcueni, Mușcel, Olt, Dolj, Gorj, Mehedinți, Vâlcea); cazacii Târgoviștei; martologii județului Teleorman; vânătorii și pandurii din Argeș; catanele Slatinei, catanele călărașilor în Romanați; vânătorii, catanele poterei și catanele Marcului în Vâlcea; potera din Dolj; menzilgiii, vânătorii și haiducii „predați” din Gorj¹⁾). Numărul căpităniilor s'a mai înmulțit ulterior²⁾). Alexandru Ipsilanti a mai înființat în Muntenia, la 1775, pe lângă reședințele de județe, în afară de căpităniile de scaun, câte o polcovnicie de județ, compusă din polcovnic și slujitorii lui, ziși poterași, cu menirea de a porni în urmărirea rău-făcătorilor, la ordinul ispravnicilor³⁾). Polcovniciile depindeau de marele spătar. Totuși cei de la Craiova și Cerneți erau numiți asupra propunerii marelui ban. Au fost niște agenți mai mulți de asupra a satelor.

Subdiviziunile județelor

Dacă în Moldova, cum am arătat, subdiviziuni ale județelor se constată încă din vechime, prin „ocoalele” din jurul târgurilor, în Muntenia ele nu apar decât mai târziu, ca o urmare, probabil, a organizării slujitorești. Cele mai vechi sunt vătășiile de plăieși cum li se zice la 1653, sau de plai la 1704⁴⁾). Am văzut că termenul de vâtaf este cunoscut în Muntenia încă din prima jumătate a sec. XVI-lea, în înțelesul generic de agent de execuție, de funcționar mare, sau mic. Vâtaful de plai era supraveghetorul și judecătorul satelor plăeșești, menite să păziască hotarele țării în părțile de la munte⁵⁾ și să urmăriască pe răufăcători. Erau vestiți prin abuzurile lor. Depindeau de marele, apoi de marii vornici.

¹⁾ Tunusli (Mihai Cantacuzino, 1775), trad. Sion, 32—4 și 172 sq.

²⁾ Lista de la 1818, în Fotinò, Ist. Daciei, trad. Sion, III, 147 sq.

³⁾ V. A. Urechia, Ist. Rom., I, 43.

⁴⁾ Iorga, St. și doc., V, 120, 357.

⁵⁾ Ibid., 358 „sate plăeșești” la 1690. Cărți de vâtaf de plai și lista acestora la 1775, în Tunusli, 182—6 și în Urechia, I, 41/157, 44/160.

La șes, plasa, ca subdiviziune a județului, apare prima oară în Oltenia, în vremea ocupației austriace (1718—1739). Am văzut că, în sec. XVII, prin plasă se înțelegea partea care, într'o moșie, aparținea unui grup de familii indivize. Acelaș înțeles îl avea termenul de „popor”, care se întâlnește des în sec. XVIII-lea, mai ales când este vorba de regiuni viticole ¹⁾. În Muntenia, un doc. de la 1721 vorbește de doi iuzbași din Teleorman, cari repartizează niște impozite în „plășile lor”, la 1775 se menționează un „căpitan de plasă” ²⁾, iar la 1793 și 1803 se vorbește încă de „popor al căpitaniei” ³⁾. Termenul de „zapciu de plasă”, care s'a acreditat în Muntenia, îl găsim întâia oară în codul de la 1780 al lui Alex. Ipsilanti, unde, la capitoul „pentru ispravnici”, se vorbește de „zapcii ispravnicilor, ce-i orânduiesc prin plăși” și de purtarea cărora legiuirea face răspunzători pe ispravnici. Termenul de zapciu avea și el, mai din vechi, înțelesul generic de șef și de agent de execuție. La 1783 se vorbește de un zapciu din plasa Arefului și de vătaful de plai de acolo ⁴⁾. Au atribuții de judecătorești, de perceptori, de urmăritori ai hoșilor și ai vitelor de pripas, de supraveghetori ai muncilor agricole ⁵⁾.

În administrația satelor nu s'a schimbat nimic în vremea Fanarioților. Numai în Muntenia ⁶⁾, Constantin Mavrocordat a desființat asupra vorniciei de pripas, dar Al. Ipsilanti, în urma plângerilor proprietarilor, a reînființat-o prin codul de la 1780. În speranța însă că va împiedica abuzurile în perceperea ei, a făcut-o venit în folosul poditelui ulițelor din București, în loc de a o atribui marilor vornici, ca mai înainte. Procedura prevăzută în codul lui Ipsilanti pentru perceperea acestei gloabe de vorniciei satelor, prezintă însă mai multe lacune față de cea introdusă de Grigore Vodă Ghica în Moldova la 1776 ⁷⁾ și care, adoptată de Regulamentul organic, este în liniile ei generale, aceeași ce se urmează și azi.

1) Iorga, St. și doc., XIV, 101—2 (anul 1780), XXII, 143 (anul 1818).

2) Iorga, St. și doc., V, 139, 498. Este singurul termen pe care-l întrebuințează și Mihai Cantacuzino la 1775 (Tunusli, 36).

3) Urechia, V, 239; VIII, 486—7.

4) Ibid., I, p. 327/443.

5) Instrucțiunile de la 1797 ale lui Al. Ipsilanti pentru slujbașii județelor (ibid., VII, 52—3).

6) În Moldova, un hrisov de la 1767 vorbește de judecata vorniciei de pripas (Aricescu, Indice, I, 7).

7) V. A. Urechia, Ist. Rom., I, 797.

Târgurile

Reprezentanții autorității centrale în târguri, rămân aceiași ca mai înainte. În Muntenia, la Câmpulung, el poartă, de la 1786 încoace, titlul de epistat ¹⁾.

Organele comunale alese, dispar însă treptat. Astfel, ultimul șoltuz la Botoșani este din 1742 ²⁾. La 1766 se menționează un fost șoltuz de la Târgu Neamț ³⁾. În Muntenia, se găsește un județ la Slatina încă la 1794 ⁴⁾, la Ocnele Mari încă la 1803 ⁵⁾. Vechea organizare se menține la Câmpulung, ale căruia privilegii sunt confirmate la 1786, 1791, 1819 ⁶⁾. Numai județul cu pârgarii pot judeca pe orășeni; aceștia sunt scutiți de impozitele orășenești; ei au monopolul oricărui fel de negoț în oraș și numai ei pot dobândi imobile. Județul trebuie însă să colaboreze cu epistatul domnesc „pentru mai bună pază a orânduelii orașului” ⁷⁾.

Am văzut că Domnii adeseori au înzestrat orașele cu moșii pentru hrana târgoveților. În asemenea cazuri s'a recunoscut ulterior un drept asupra acelor moșii urmașilor târgoveților din vremea daniei, cu excluderea locuitorilor stabiliți mai târziu. Astfel, la 1756, Constantin Vodă Racoviță recunoaște un drept asupra moșiei dela Târgu Jiu numai la 16 moșneni băștinași ai târgului, pe când vatra s'o stăpâniască „orășenii moșneni cât și străinii ce se află șezători acolo” ⁸⁾. Tot astfel când Al. Ipsilanti dăruiește la 1775 orașul Ploești vornicului Ion Moruzi, face o deosebire pentru „cei ce se trag din neamul călărășilor i roșilor ce au avut din vechime hrisoave de a fi privilegiați pe acea moșie” ⁹⁾.

În orașele domnești (care adică nu erau pe proprietate particulară) oricine se putea așeza și clădi case, fără să intervie vreun act special. Se creia o proprietate de fapt, sub singura rezervă a dominiului eminent al Domnului. O spune răspunsul dat de divanul

¹⁾ I. D. Băjan, o. c.

²⁾ Artur Gorovei, Monografia orașului Botoșani, 183.

³⁾ Iorga, St. și doc., VII, 377.

⁴⁾ Urechia, o. c., V, 173.

⁵⁾ Ibid., VIII, 518.

⁶⁾ Ibid., III, 28—9; IV, 220; XII, 131.

⁷⁾ Ibid., VI, 279, 298; VIII, 502; IX, 298—9.

⁸⁾ Al. Ștefulescu, Incercare asupra ist. T. Jiului, 124.

⁹⁾ Urechia, o. c., IV, 212.

Moldovei la 1782 la întrebările guvernatorului Bucovinei ¹⁾. O afirmă divanul Moldovei la 1793, explicând că „de multe ori pustiindu-se târgurile”, s'a lăsat cine a vrut să-și clădiască în ele case și să le stăpânească fără cărți domnești ²⁾. Un hrisov muntean de la 1820, spune de asemenea că în orașele slobode (adică domnești, nu pe proprietate particulară) aveau voe târgoveții să cuprinză locurile slobode ³⁾. În orașele domnești, ca București și Craiova, își stăpânesc târgoveții locurile în pace, zice un hrisov de la 1783 ⁴⁾. Dar de moșiile târgurilor, de vatra lor, de locurile slobode, Domnii au dispus totdeauna după plac. Fanarioții n'au inovat în această privință. Au extins însă dreptul necontestat domnesc până la ultima limită. La 1720, Mihai Vodă Racoviță dăruiește lui Ilie Catargi a treia parte din locul Târgului Neamț, cât era nedat mai dinainte ⁵⁾. Constantin Vodă Racoviță, la 1756, dă mănăstirii Precista din Roman, însăș vatra târgului Hârlău, cât era nedată ⁶⁾ și 1300 stânjeni din locul domnesc al târgului Roman ⁷⁾, iar mănăstirii Sf. Samoil din Focșani „tot locul domnesc de la târgul Tecuci, cât este nedat de alți Domni” ⁸⁾ și anul următor, toată moșia târgului Bârlad ⁹⁾. Acelaș Domn, dăruind unui boer locul din jurul târgului Trotuș, șangăii și târgoveții de la Ocna se plâng că n'au unde pășuna vitele. Atunci Domnul împarte locul între ei și boerul Buhăescu și astfel se naște târgul Ocna ¹⁰⁾. La 1765 Ștefan Vodă Racoviță dăruiește bisericii Sf. Dumitru din Craiova, tot ce mai era loc domnesc acolo ¹¹⁾. Nicolae Vodă Caragea (1782—3) merge mai departe. El dăruiește întreagă Craiova la doi boeri, dar față de protestările ce provoacă, își desființează el însuș hrisovul ¹²⁾. La

1) Ūricar (Codrescu) XI, 262—3, punctul 17.

2) Iorga, St. și doc., VII, 254.

3) Ștefulescu, o. c., 210.

4) Arhivele Olteniei, VIII, 447—8.

5) Tanoviceanu, în Prinosa D. A. Sturza, 429.

6) Iorga, St. și doc., V, 60.

7) Tanoviceanu, l. c.

8) Ibid.

9) Al. Papadopol-Calimah, Notițe ist. despre Bârlad, 85, 88. — Iorga, St. și doc., VII, 219.

10) Iorga, în An. Ac. rom., vol. 37, p. 254.

11) Pessiacov, Schițe din ist. Craiovei, 21, 56.

12) V. A. Urechia, Ist. Rom., I, 488/604.

1761, Scarlat Vodă Ghica dă hrisov lui Ștefanache (Cremidi), biv vel stolnic „să ție din moșia (orașului) Gherghița jumătate, după cum și alți Domni au dăruit și au miluit pe credincioșii lor,... de vreme ce și... tatăl boerului, fiind din boerii de neam ai Fanarului,... a slujit Domnilor cu credință și osârdie...¹⁾. După moartea, prin spânzurătoare, a lui Ștefanache, la 1765, Ștefan Vodă Racoviță dăruiește mitropoliei moșia târgului Gherghița²⁾. La 1816 orașenii din Gherghița au pricină pentru această moșie cu mitropolia³⁾.

La 1768 Alexandru Vodă Ghica dăruiește mănăstirii sale Sf. Spiridon Nou din București, moșia domnească dela Roșii de Vede, făcând condiții excepționale pentru slujitorii locuitori pe acea moșie⁴⁾. Îvindu-se neînțelegeri între mănăstire și slujitorii călărăși, Alex. Vodă Ipsilanti cedează la 1781, 600 stânjeni din moșie la 60 slujitori în ființă atunci⁵⁾. La 1805 însă, se contestă descendenților acestora un drept de proprietate deplină și se declară că cei 600 stânjeni sunt dați numai spre folosința tuturor slujitorilor sălășluiți acolo⁶⁾. Fiind că orașul vechi era supus înecului, mulți târgoveți se mutau pe moșia călărășilor, începând acolo un oraș nou, ceea ce nu convenia mănăstirii. În consecință, la 1820, Alexandru Vodă Sutzu dă mănăstirii și acei 600 stânjeni, acordând călărășilor numai oare care scutiri,⁷⁾ adică revine la așezământul de la 1768.

Cam la fel s'au petrecut lucrurile cu Ploeștii. La 1775, Alex. Vodă Ipsilanti a dăruit vornicului Ion Moruzi tot venitul nu numai din moșia, dar și din târgul Ploești, exceptând numai pe cei cari se trag din neamul călărășilor și roșilor, cari au avut din vechime privilegii pe moșie. La 1783 și 1792 donația este confirmată, cu mențiunea că vechii slujitori n'au avut un drept de proprietate asupra moșiei, ci numai de folosință, cu privilegii, ce li se respectă, de scutiri de îndatoriri către un proprietar particular, dar de care cei-lai orașeni nu se pot bucura⁸⁾. La 1797 însuși Al. Ipsilanti res-

1) Arh. Stat., Mitrop. Buc., pachet 6, doc. 39 (fișe general P. V. Năsturel).

2) G. Zagoritz, Târguri și orașe, 52.

3) V. A. Urechia, o. c., XIII, 310.

4) Hrisov din 1775, în Urechia, I, 619.

5) Ibid., VI, 66, 278.

6) Ibid., VIII, 387.

7) Ibid., XII, 431—9.

8) Ibid., I, 490; IV, 212, 219; V, 243—4; VI, 278.

trânge donația ce făcuse, exceptând din ea orașul propriu zis ¹⁾. Totuși Alex. Vodă Sützu, la 1819, confirmă beizadelei Costache Caragea, ca zestre de la Moruzi, nu numai moșia, dar și orașul Ploești ²⁾.

La 1782, Const. Moruzi Domnul Moldovei, dăruiește episcopiei de Huși însăși vatra târgului Huși ³⁾. La 1784 Alex. Mavrocordat (Delibei) acordă lui Iordache Balș drepturile regaliane asupra dughenelor din Bârlad, cu monopolul băuturilor, iar mai apoi îi dăruiește însăși vatra târgului, cât mai era domnească ⁴⁾.

Târgul Vaslui, ale căruia libertăți și scutiri erau confirmate încă la 1776 ⁵⁾, le pierde în curând. La 1795 întreg târgul, cu tot locul din prejur, cât mai era domnesc, este dăruit hatmanului Costache Ghica. Acesta va percepe mortasipia, va avea monopolul băuturilor și al scaunelor de carne, va percepe bezmen pe case și pe întinderea fațadelor lor. Locuitorii și încheie învoeli cu noul stăpân ⁶⁾. La 1804 urmează pricină între Ghica și târgoveți ⁷⁾.

La 1791—2, Mihai Vodă Sützu al Munteniei dăruiește moșia domnească de la Caracal lui Const. Filipescu, dar acesta, la 1793, o cedează orașenilor ⁸⁾. La 1795, Domnul Moldovei dăruiește bisericii din Herța toate drepturile regaliane din vatra târgului Dorohoi ⁹⁾.

Cel mai cumplit abuz a fost însă cel săvârșit la 1820 de Alexandru Vodă Sützu, când socotind toată moșia Târgoviștei ca dom-București, dar toate insistențele lor au rămas zadarnice și lucrurile nu s'au liniștit decât după moartea Domnului, când văduva a renească, a dăruit întreg orașul soției sale. Orașenii au pornit spre nunțat la danie ¹⁰⁾.

¹⁾ Ibid., VII, 101—2.

²⁾ Ibid., XII, 426—430.

³⁾ Melhisedec, Cronica Hușilor.

⁴⁾ Iorga, St. și doc., VII, 236.

⁵⁾ Ghibănescu, Surete și izvoade, XV, 152.

⁶⁾ Ibid., 176, 178.

⁷⁾ Acad. rom., Creșterea colecțiilor, 1911, p. 14.

⁸⁾ Urechia, VII, 32.

⁹⁾ Iorga, St. și doc., XXII, 394.

¹⁰⁾ Lungă povestire a acestei întâmplări, de Zilot Românul, într'o continuare la cronică sa, publicată în Rev. de ist., arheol., filol., vol. V (1885) p. 80 sq.

Când târgurile de pe moșii domnești au fost supuse, astfel, prin dania domnești, la îndatoriri către mănăstiri, sau particulari, ele au căutat să se răscumpere de la aceștia. Astfel s'a întâmplat cu Bârladul la 1816 ¹⁾, cu Tecucii la 1833 ²⁾, cu Romanul la 1844 ³⁾. Alte orașe și-au dobândit autonomia deadreptul dela Domni. Astfel, Alex. Vodă Calimah dăruiește locuitorilor din Piatra-Neamț tot locul dimprejur, cât mai era domnesc ⁴⁾ și fiul său Scarlat Vodă confirmă dania la 1814 ⁵⁾. Botoșanii este constituit la 1820, cu venituri comunale și cu o „casă obștească”, cu 6 epitropi, boeri și negustori ⁶⁾.

Cât privește târgurile născute pe moșii particulare, ele s'au emancipat prin răscumpărare de la proprietari. Astfel a fost cazul cu Urziceni ⁷⁾, Fălțiceni ⁸⁾, Săveni ⁹⁾, Moinești ¹⁰⁾, etc.

Capitalele.

O specială atenție era dată în capitale măsurilor de poliție și siguranță. În a doua jumătate a sec. XVIII-lea, la București, funcțiile unui prefect de poliție le îndeplinea aga pentru centru și spătarul pentru mahalale, iar la Iași, tot aga pentru centru și hatmanul pentru mahalale. Fie care din aceștia avea sub ordine o întreagă jandarmerie de slujitori, cu denumiri diferite, rămase din vremuri când compuneau o oaste. La București, dorobanți, lefegii, seimeni, vânători, poterași, unii cu căpitani, alții cu polcovnici ¹¹⁾. La Iași, călărași, seimeni, levenți, lefegii, drăgani, vânători, darabani, roșii ¹²⁾.

Ca și cum toți aceștia n'ar fi fost de ajuns, la București, ispravnicul de oraș, care decăzuse din situația de odinioară ¹³⁾, este trans-

1) Al. Papadopol Calimah, *Notițe ist. despre Bârlad*.

2) *Acelaș*, *Scrisoare despre Tecuci*.

3) Melhisedec, *Cronica Romanului*, II, 161, 198, 202.

4) *Urechia*, VII, 567.

5) *Ibid.*, X, B, 383.

6) Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, 188.

7) *Urechia*, XI, 367.

8) *Arhivele Basarabiei*, IV (1932) p. 77.

9) *Revista istorică*, I (1915) p. 129.

10) *Ibid.*, 173.

11) V. A. *Urechia*, o. c., I, 300/416—304/420, 548/664.

12) *Ibid.*, 135/251.

13) *Ibid.*, 568/684 (anul 1775).

format la 1794, în boer de divan, cu titlul de vornic al politiei, adică al oraşului. Misiunea lui era de a ținea catagrafia locuitorilor capitalei, de a repartiza între ei dările și de a veghea să nu se strecoare printre ei săteni, cari, fără a contribui la sarcini, fac concurență târgoveților și scumpesc traiul ¹⁾. Prin aceasta, el avea și un control asupra străinilor din oraș ²⁾. În această privință, el mai avea un coleg, pe marele hatman, care apare la 1793 ³⁾ cu atribuții total diferite de ale omonimului său din Moldova. Supraveghea pe călătorii cu poșta ⁴⁾ (organizată de Al. Ipsilanti la 1775 ⁵⁾). Mai era însă și epistat al armășiei ⁶⁾, adică al serviciului închisorilor și de urmărirea faptelor penale, și prin aceasta un colaborator al spătarului și așăi. Un complicat sistem, mănos pentru numeroșii funcționari, dar tot mai opresiv pentru orașenii de rând.

De la sfârșitul sec. XVIII-lea se manifestă și oarecare preocupări urbanistice. Materia era de competența vorniciei obștirilor, atât la București, cât și Iași, unde întâlnim acest organ în vremea lui Scarlat Calimah ⁷⁾. În urma focului Bucureștilor la 1804, Const. Vodă Ipsilanti a luat diferite dispoziții preventive, precum „să se ridice casele la rând, să fie ulițele drepte, nu șovăite” ⁸⁾, să se lase piețe în jurul clădirilor importante ⁹⁾. La 1818, divanul cere să se lărgiască ulițele principale, fără cruțare pentru proprietățile ce ar sta în cale ¹⁰⁾. Asemenea măsuri se iau pe atunci și la Iași ¹¹⁾.

1) Ibid., V, 171—3.

2) Ibid., VII, 70.

3) Ibid., V, 47.

4) Ibid., VII, 70; XII, 186. — Arhivele Basarabiei, 1933, p. 240.

5) Urechia, I, 103/219.

6) Ibid., VII, 190, 487.

7) Ibid., X, B, 364.

8) Dionisie Eclesiarhul, în Papiu, Tesaur, II, 204.

9) Urechia, XI, 931—2.

10) Ibid., X, A, 1089.

11) Ibid., X, B, 365—6.

Incercări și propuneri de reforme în pragul sec. al XIX-lea

Vițiile vechiului nostru regim derivau în cea mai mare parte din dependența noastră politică și economică de Turcia, ale căreia nefârșite exigențe erau cauza unei fiscalități excesive, unei veșnice nesiguranțe și a nenumărate abuzuri ¹⁾).

Un buget al statului nu se putea întocmi în aceste condiții. De lefuri fixe și îndestulătoare pentru funcționari, nu putea fi deci vorba. Constantin Vodă Mavrocordat a fixat funcționarilor lefuri, desființând, în schimb, havaeturile, adică veniturile lăaturalnice pe care le trăgeau din exercițiul funcțiilor lor. Rezultatul a fost că au rămas și lefurile și havaeturile, pe care Domnii au încercat măcar să le reguleze ²⁾, ceea ce n'a împiedicat ca funcția să rămâne și mai departe, pentru titularul ei, schimbat anual, un mijloc de repede „chivernisială”, termen mărturisit chiar în acte.

Clasa noastră conducătoare n'a încetat, în vremea Fanarioților de a râvni la înlăturarea dependenței de Turcia. A plăsmuit, în timpul negocierilor ruso-turce de la 1772—4, care au dus la tratatul de la Cuciuc-Cainargi, presupusele texte ale unor vechi capitulații ale Principatelor române cu Poarta otomană, texte ce au servit de atunci încoace ca bază a revendicărilor naționale. A cerut încă de atunci măcar o reducere și o fixare cu caracter permanent a pretențiilor Porții și liberarea comerțului românesc ; a cerut Domn pământ-

¹⁾ I. C. Filitti, Frământările politice și sociale în principatele române de la 1821 la 1828, p. 28.

²⁾ Iorga, St. și doc., XXII, 9—20 (havaeturile dregătorilor din Moldova), 21—25 (din Muntenia). Sub ocupația rusă de la 1769—1774, se constată că ispravnicii de județe luau zeciuială din tot ce se strângea de la locuitori (L. T. Boga, A doua ocupație rusească a țărilor române, Chișinău, 1930, p. 21).

tean ales de țară pe viață, pentru ca o continuitate în încercările de reformă să fie cu putință, a cerut ocrotirea puterilor creștine vecine și chiar independența ³⁾).

În urmărirea țelurilor ei orientale, Rusia a venit, din interes, în ajutorul acestor aspirațiuni. Spre sfârșitul sec. al XVIII și începutul celui următor, s'au succedat numeroase „arzuri” adică plângeri ale țării către Poartă, urmate de tot atâtea hatișerife împărătești făgăduind ușurări de dări și de rechiziții, plata cinstită a furniturilor și stabilitate măcar de câțiva ani a Domnilor, făgăduințe niciodată respectate.

În aceste condiții, clasa conducătoare, prinsă în angrenajul general, conștientă de situația veșnic precară a membrilor ei, era firesc să ție la privilegiile ei, cu atât mai mult că nu aveau, ca ale nobilimii occidentale, o stabilitate asigurată. Din privilegiu derivau abuzurile și abuzurile de sus se repercutau pe toată scara administrativă. Orice încercări de reforme parțiale, erau astfel sortite să dea greș.

Zadarnice dispozițiile din codul de la 1780 al lui Alex. Vodă Ipsilanti, precum și instrucțiile de la 1797 ale acestui Domn, cu privire la îndatoririle ispravnicilor, zapciilor de plăși și polcovnicilor de județe ⁴⁾. Dispoziția fericită dela 1795 a marelui vistier Enăchiță Văcărescu, ca sameșii (casierii) județelor să nu poată fi înlocuiți decât pentru vină dovedită prin judecată ⁵⁾, este părăsită odată cu ieșirea lui din vistierie. În zadar repetate ordine date de diferiți Domni dregătorilor „să părăsiască fiecare din cele rău obișnuite trecute hotărâri”, să nu îngăduie subalternilor „orânduși cu zapcialăcuri... a jefui”, ci „fieștecare să se mulțumiască pe ceea ce este tahtul său drept, fără a se lăcomi”. Dregătorii mari ei înșiși luau în arendă venituri ale statului și apoi le subarendau, cu câștig, pe regiuni. În aceste condiții, firește că nu mai puteau exercita control, nici în privința cuantumului, nici a modului de percepere a acelor venituri. De asemenea vindeau slujbele dependente de ei și astfel sancționau dinainte abuzurile funcționarilor astfel numiți. Finanțele statului nu permiteau urcarea lefurilor ispravnicilor în așa chip încât, cum se rostia un act domnesc de la 1803 „să nu fie nevoiți spre urmărirea

³⁾ I. Filitti, o. c., 14—15.

⁴⁾ V. A. Urechia, Ist. Rom., VII, 48.

⁵⁾ Ibid., V, 168.

răului câștig și a nedreptății. Pedepsele, uneori chiar drastice, aplicate destul de des slujbașilor abuzivi, nu puteau, firește, avea repercuzii durabile, odată ce cauzele adânci ale tuturor abaterilor de la datorie nu erau înlăturate.

De altă parte însă, curentul de idei al marelui revoluții franceze s'a abătut și pe la noi. Spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, boeri secundari din provincie îndrăsnesc să se răzvrătiască împotriva ordinilor domnești și să dea dovadă de „cuget a nesupunerii franțuzești”. Mai grav decât atât, țărani chiar cutează să se ridice împotriva vechilor proprietarilor și până și a autorităților.

La 1797 apare în grecește „Poezia morală”, de un țarigrădean, Alex. Calfoglu, fost boer în Muntenia și deci bun cunoscător al împrejurărilor de la noi. El compară țara cu o vacă chioară ce se lasă mulșă de oricine; face un întunecat portret al dregătorilor de toate treptele și deplânge starea nenorocită a țaranului.

Un cărturar eșit din rândurile poporului, Naum Râmniceanu, scria la 1815 arhon doctorului Silivestru Filitti, membru de la înființarea ei în comisia sanitară a capitalei și a statului, despre suferințele obștinei pe urma venalității slujbelor.

Față cu manifestările tot mai accentuate de nemulțumire, din sânul chiar al boerimii celei mari conducătoare s'au ridicat glasuri împotriva abuzurilor. Iordache Golescu denunța la 1818 suferințele poporului pe rând pe urma slujbașilor. La 1819 marele vistier Barbu Văcărescu într'un raport către Domn, pe lângă reducerea havaeturilor marilor dregători, pentru ca nici subalternii lor să nu mai aibă cuvânt de asuprire, pe lângă îngrădirea înmulțirii arbitrare a numărului micilor privilegiați, pe lângă stabilitatea sameșilor de județe, mai cerea chiar desființarea complectă a rușfeturilor cerute de la zapcii și de la vătafii de plai, precum și desființarea scutelnicilor acordați boerilor ¹⁾.

Din primele două decenii ale sec. al XIX-lea trebuie să fie și un lung memoriu în grecește, nedatat, al căruia autor, după ce vorbește de abuzurile cu scutelnicii și poslușnicii, cu mazilii, neamurile și postelniceii, după ce propune desființarea polcovnicilor din județe, ca inutili și asupritori, mai relevă și că proprietarii de moșii nu

1) Pentru toate acestea, I. Filitti Frământările, p. 29—32.

plătesc nici o dare „precum aud că este în toate părțile Europei”¹⁾.

Dar mai ales anul 1821 a dat prilej tuturor aspirațiilor năbușite să izbucniască.

S'a crezut atunci, în tot orientul ortodox, că prin ajutorul Rusiei se va ajunge însfârșit la emanciparea dorită de veacuri. Cu toată desamăgirea provocată de schimbarea bruscă, deși numai momentană, de atitudine a acestei puteri, nădejtile de îndreptare a unei situațiuni devenite intolerabile au persistat, unii așteptând realizarea lor dela Rusia, alții dela Turcia însăși, prin convingere, sau presiune.

Mișcarea lui Tudor Vladimirescu în Muntenia, în afară de țelurile ei naționaliste, a fost și izbucnirea violentă a nemulțumirilor ce clocotiau de mult în diferitele straturi ale societății și această zguduire s'a resimțit până la Constantinopol atrăgând, mai mult decât orice jeluire, atenția și a Rusiei și a Turciei asupra stării interne a Principatelor române²⁾.

Anii 1821 și 1822 sunt și plini în amândouă Principatele de proiecte de reforme³⁾.

În toate, din amândouă principatele, figurează cererea de a se desființa veniturile dregătorilor, rămânând numai lefuri fixe.

Un proiect al boerimii mari muntene, de la sfârșitul anului 1821, sau cel mai târziu din Ian. 1822, vrea înlocuirea marelui vistier unic, printr'o comisie de trei boeri, asistați de un delegat al tuturor județelor; răspunderea ispravnicilor pentru sameșii și zapcii județelor; inamovibilitatea micilor slujbași.

Un proiect, din Fevruarie, sau Martie, 1822 al marelui boer muntean, Alexandru Vilară, mai conține, ca punct caracteristic, cererea de a se înființa o adunare în care, pe lângă înaltul cler și boerii mari, să figureze și deputați ai județelor.

Un manifest muntean, tot de la 1822, vorbea în numele boerimii mărunte și al straturilor de mai jos, care nu înțeleg monopolul de conducere al boerimii mari; cerea ca „din toate județele țării să se strângă câte un deputat ales de obștea județului”. Acelaș manifest mai voia însă și ca „să fie drumul deschis tuturor de orice treaptă, ca fiecare cu învățătura, cu silința și cu vrednicia sa, folosind Patria,

1) Ibid. 32—4.

2) Ibid. 34 și urm.

3) Ibid. 77 și urm.

să dobândiască cea cuvenită cinste". Și, înfățișat, se zicea în manifest : „pravilei să-i dea supunere tot neamul românesc de toată starea, fără osebire, precum și chiar stăpânirea ce ni se va orânduî”.

Un „Apel către Români”, din Iunie 1822, după ce făcea o șarjă cumplită împotriva boerimii, cerea o adunare de câte doi deputați aleși de obștea fiecărui județ.

În Moldova, în aceeași vreme, tânărul boer Ionică Tăut pare a fi autorul scrierii „Cuvântul unui țăran către boer” atribuită de obicei lui Vartolomei Măzăreanu. Este glasul neulțumirii boerimii secundare, dar totodată și o înțelegere pentru suferințele maselor populare.

De altă parte un boer mare, D. Sturza, alcătuește un proiect de organizare pe care o califică de aristodemocraticească. Vrea o Republică aristocratică. Puterea executivă și pe cea judecătorească, le dă câte unui Divan deosebit de câte 15 boeri mari, Un divan de jos însă, compus din deputați aleși, va „închipui icoana unui norod slobod”. Acest divan de deputați va întocmi bugetul „întocmai cum se obicinuește în Englitera, țară slobodă, vrednică de a se lua paradi-mă dela dânsa”. Va fi o singură dare, ce se va repartiza de deputații fiecărui județ între plăși și apoi, prin deputați ai plășilor, între sate. Fiecare știind că dajdia este „iarăși pentru trebuința sa, fiind tot un trup cu republica, o va da de bună voie, prin mijlocirea deputaților săi”.

Alt boer mare moldovean, Iordache Rosetti Roznovanu, mergea mai departe : cerea desființarea scutelnicilor și egalitatea înaintea dărilor. „Obșteasca legătură în contribuție, zicea el, va face legătura naționalicească. De la cel mic... până la cel mare... vor fi legați a sprijini cu un deopotrivă interes și durere așezarea aceasta... și cine va putea atunci să biruiască neamul unit ?”

Cât privește așa zisa constituție a carvunarilor, adică programul de reforme dela 1822 al boerimii mărunte din Moldova, dacă reproducea celebra declarație franceză a drepturilor omului, cunoscută și în Muntenia încă dela sfârșitul secolului al XVIII-lea, era preocupată înainte de toate de egalizarea în drepturi a boerimii secundare cu boerimea cea mare. Prevedea un divan executiv și un altul obștesc în care să figureze arhieriei, membrii instanțelor judecătorești și câte un deputat boer ales de obștea boerilor din fiecare ținut ; atribuia funcționarilor lefuri fixe și îndestulătoare pentru a fi, „îngrădiți de

la urmările netrebnicilor câștiguri și cu dreptate supuși pedepsii pentru cutezările dimpotrivă"; dar menținea sistemul reînnoirii funcționarilor în fiecare an și nu renunța nici la havaeturi, nici la scutelnici.

Trebuie să mai citez un pasagiu caracteristic dintr'un proiect de constituție elaborat câțiva ani în urmă, la 1827, de Eufrosina Poteca, întors de curând dela studii din occident, proiect ce mi-a fost comunicat de părintele prof. universitar și academician Niculae M. Popescu. „Cârmuitorul, zicea Poteca, este și slujește pentru binele norodului, iar nu norodul este și slujește pentru cârmuitor; așa dar acesta, deși are putere, dar norodul o dă lui și el nu poate s'o întrebuințeze decât pentru folosul norodului, iar întrebuințând-o pentru folosul său, norodul poate să-l scoată și să aleagă pe altul". Poteca voește ca locuitorii din fiecare sat și oraș să aleagă câte unul sau doi alegători; aceștia, adunați în capitala județului, să aleagă pe deputați dintre cetățenii cei mai impuși cari, observă cu acest prilej Poteca, în țările regulate sunt cei mai bogați. Deputații aveau să aleagă pe Domn din treapta cea mai înaltă a societății.

Acestea erau, în câteva cuvinte, curente de idei, unele chiar prevestitoare ale revoluției dela 1848, care frământau diferitele noastre categorii sociale în ajunul izbucnirii războiului ruso-turc dela 1828. Încă de la 1816, în legătură cu negocieri diplomatice pe care le urmăria mereu la Constantinopol și cu proiecte de organizare a Basarabiei răpitate la 1812, Rusia trimisese agenți secreți în Principate, ca să culeagă din toate straturile societății doleanțele și dorințele de reforme.

Iată cum rezuma mai târziu, la 1832, Barbu Știrbei, într'un raport către Kisseleff ¹⁾, vițiile administrației județene sub vechiul regim: a) ispravnicii cumulau atribuții administrative și judecătorești; b) în sistemul impozitului de repartție, unitatea fiscală fiind grupul de indivizi, zis liude, ispravnicii trăgeau foloase personale din gruparea arbitrară în liude a birnicilor din sate; c) își făceau izvor de venituri din repartizarea între sate a rechizițiilor în natură, sau din corvezile pentru săvârșirea lucrărilor publice; d) zapcii, cari aveau sub administrația lor aproape 10.000 oameni, nu primiau de cât 15 lei vechi leafă pe lună și-și mai și cumpărau posturile; e) sameșul

1) Convorbiri literare, XXII.

(casierul) județului era retribuit cu 100 lei vechi lunar, dar plătia marelui vistier 2,5, sau chiar 20.000 lei anual.

Cât privește vechea poliție în județe, Barbu Știrbei o caracteriza astfel: marele spătar avea sub ordine cătane împrăștiate într'o polcovnicie și 2, 3, sau chiar 4 căpităanii în fiecare județ. Cătanele, recrutate dintre țărani, nu erau nici îmbrăcate, nici hrănite de stat și în loc să primiască o leafă măcar pentru cumpărarea prafului de pușcă și a plumbului, plăteau anual spătarului. Nici polcovnicii, nici căpităanii, nu primiau leafă și totuși oferiau cu plăcere bani pentru a fi numiți. Spătarul, vânzând cu 4, 5, 6 și chiar 10, 15, sau 20.000 lei fiecare polcovnicie sau căpitănie, autoriza hoțiile în mod tacit.

Barbu Știrbei, adăoga că „toată lumea înțelesese că totul trebuia refăcut după un plan nou” și că „de o jumătate de veac oamenii înțelepți și adevărat patrioți doriau din suflet o reformă”.

Această reformă n'a devenit însă posibilă decât pe urma tratatului de la Adrianopol impus de Rusia Turciei la 1829.

Ea a purtat numele de Regulament organic și a fost o reformă mijlocie, un compromis, între dorințele boerimii mari conservatoare, ale celei mari progresiste, ale celei mărunte și ale categoriilor inferioare ale societății noastre.

Regimul Regulamentului organic ¹⁾

Tratatul dela Adrianopol din 1829 însemna un mare pas în emanciparea și politică și economică a Principatelor române.

Se prevedea că Domnii vor fi aleși de țară pe viață; că a lor cârmuire internă se va bucura de toate drepturile unei cârmuiri neatărnate; că principatele vor fi scutite de orice furnituri obligatorii către Poartă. Se fixau în mod permanent dările către curtea suzerană; se proclama în fine libertatea negoțului românesc.

Pe aceste baze noi, reforme interne deveniau cu puțință.

Instrucțiunile zise dela Varșovia, date pentru întocmirea Regulamentului organic, aprobate de țar la 1829, nu erau menite, se exprima cancelarul rusesc într'o notă de la 1830 „să favorizeze numai

¹⁾ Pentru acest capitol, vezi I. C. Filitti, Principatele române de la 1828 la 1834, Buc. 1934 și Domniile române sub Regulamentul organic, 1834—1848, Buc. ed. Acad. rom., 1915.

starea clasei privilegiate, nici să înlocuiască sistemul bunului plac al Domnilor prin anarhia sau confuzia unui sistem reprezentativ inaplicabil principatelor. Curtea rusească nu vrea să lipsiască nici o clasă socială de drepturile la care în mod legitim poate aspira, dar se ferește de a cădea fie într'un extrem, fie în celălalt".

Instrucțiunile dela Varșovia prevedeau alegerea Domnului de către o adunare compusă din clerul înalt, boeri de întâia treaptă, deputați ai județelor, așa cum ceruseră diferite proiecte românești, dar în plus și din deputați ai orașelor și breslelor.

Adunarea obștească obișnuită avea să cuprindă reprezentanți ai boerimii mari, și deputați ai județelor, iarăși conform cu diferitele proiecte.

Cât privește puterea Domnului, instrucțiunile voiau o tranzacție între punctul de vedere al boerimii mari, care ar fi dorit o înlăturare sau măcar o slăbire cât mai accentuată a acestei puteri și necesitatea de a menține o autoritate care, în împrejurările dela noi, apărea ca o garanție pentru masa populației. În special, deși era vorba de a introduce separația puterilor în stat, totuși curtea rusească socotia că „într'o țară atât de puțin înaintată pe calea politicirii, norodul are încă în șeful lui cel mai înalt, la pricinile judecătorești, o încredințare mai mult".

Instrucțiunile hotărau că veniturile mai înainte rezervate Domnului vor fi confundate cu veniturile statului, Domnul mărginindu-se numai la o listă civilă.

Curtea rusească acorda boerilor scutirea de dare personală, dar ar fi vrut introducerea unui impozit funciar, la care însă a fost silită să renunțe față de opoziția boerimii proprietare.

Insfârșit, instrucțiunile dela Varșovia hotărau desființarea scutelnicilor, în schimbul unei îndemnizări viagere,

Pe baza acestor instrucții s'au întocmit, de o comisie de opt boeri, patru munteni și patru moldoveni, proiectele de Regulament organic, câte unul pentru fiecare principat. După ce au fost cercetate la Petersburg, au fost date în desbaterea câte unei obștești extraordinare adunări de revizie în fiecare principat.

Astfel, în urma schimbării introduse de tratatul de la Adrianopol în raporturile noastre cu Turcia, a devenit cu puțință, în Regulamentul organic, deși consfinția o clasă boerească privilegiată și nu revizua în favoarea țăranilor raporturile acestora cu proprie-

tarii, prevederea unui buget anual de venituri și cheltueli, votat de o obștească adunare ; mărginirea veniturilor Domnului la singura listă civilă ; reducerea tuturor impozitelor directe numai la două, de cotitate, capitația și patenta ; desființarea scutelnicilor și a havaeturilor ; generalizarea sistemului lefurilor și sporirea acestora ; înființarea pensiilor pentru slujbașii statului ; interzicerea pentru dregători de a lua în arendă veniturile statului ; separația atribuțiilor administrative și judecătorești ; desființarea corvezilor și rechizițiilor în natură ; săvârșirea lucrărilor publice prin contracte, sau în regie, cu sume dintr'o casă de rezervă, ori împărțite proporțional între dajnici ; fixarea prețului zilei de lucru și al chiriei carelor sătenilor. Insfârșit, s'a putut afirma categoric răspunderea funcționarilor. Se prevedea chiar că și „obișnuita obștească adunare... va avea... a da în știința Domnului necuviințele ce va descoperi în slujba fiecărui dregător... și a cere îndreptarea cuviincioasă”.

*

Cât privește organizarea administrației propriu zise, Regulamentul organic mai mult a îndreptat și dezvoltat instituții existente, decât a inovat.

Dintre marii dregători de până atunci, a menținut, ca „șefi ai departamenturilor” adică miniștri, pe următorii șase :

1. Marele vornic din lăuntru, în departamentul căruia erau cuprinse atribuțiile de azi ale ministerelor de interne, de agricultură și domenii, de lucrări publice, de instrucție, al sănătății și al asistenței. În Muntenia, poștele depindeau de acest departament.

Ministerul de interne era împărțit în trei secții (corespunzătoare direcțiilor de azi). Secția I : poliția generală ; tutela municipalităților ; îndestularea publică ; carantinele (căroră Reg. org. li-a dat o deosebită atenție) ; starea sanitară ; controlul măsurilor și greutateților. Secția II : agricultura ; fixarea prețurilor muncilor agricole ; îmbunătățirea rasei vitelor. Secția III : lucrările publice ; drumurile ; podurile ; statistica ; spitalele ; școlile ; casele de binefacere ; în Muntenia, poștele.

2. Marele vistier, care devenia totodată ministru al finanțelor și al industriei și comerțului. De el depindeau poștele în Moldova.

3. Secretarul statului, corespunzător fostului postelnic, șeful cancelariei Domnului. Prin el corespundea Domnul cu celelalte departamente și în genere cu autoritățile interne, precum și cu agenții

țării la Poartă, cu pașalele dela Dunăre și cu agenții străini din principate.

4. Marele logofăt al dreptății, adică ministrul justiției, care însă în unele cazuri prezida și o înaltă instanță judecătorească.

5. Numai în Muntenia, marele logofăt al credinței, sau al pricinilor bisericesti, adică ministrul cultelor, printr'o dedublare a atribuțiilor de până atunci ale marelui logofăt. În Moldova, o „vornicie bisericască” s'a înființat abia la 1844.

6. Marele spătar în Muntenia și marele hatman în Moldova, șefi ai miliției.

Numai marele vornic, marele vistier și secretarul statului se întruniau, cel puțin de două ori pe săptămână, în sfat administrativ ordinar. Acest sfat examina proiectele de legi.

Pentru rezolvirea chestiunilor de mai mare importanță, se adunau toți miniștrii în sfat administrativ extraordinar, prezidat de Domn.

Șefii departamentelor corespundeau cu Domnul, după cum am spus, prin mijlocirea secretariatului statului. De asemenea, proiectele de legi întocmite de diferitele departamente, erau trimise adunării prin ofis domnesc contrasemnat tot de secretarul statului și numai citit în adunare de șeful departamentului respectiv. Votul ei, adunarea îl aducea la cunoștința Domnului prin adresă semnată de președinte și de toți deputații, iar Domnul răspundea adunării, prin ofis contrasemnat iarăș de secretarul statului, dacă întărește sau nu legea.

Fiecare departament avea câte un director, corespunzător secretarului general de azi.

Departamentele se împărțiau în secții, fiecare cu câte un șef corespunzător directorului de azi. Regulamentul organic introducea răspunderea ministerială, dar printr'o formulă foarte vagă: făcea pe șefii secțiilor răspunzători împreună cu ministrul pentru lucrările secției lor.

Secțiile se împărțiau în mese, cu câte un nacialnic, un ajutor de nacialnic și câțiva scriitori. Fiecare secție avea reghistratorul său.

Leafa miniștrilor a fost urcată de la 500 la 2.000—2.800 lei vechi, sau 768—1.084 lei aur de atunci, ceea ce echivala cu 2303—3252 lei aur dela 1914, la care dată miniștrii nu primiau decât 1500 lei și ar face azi 48.000 lei.

Directorii de ministere, înființați în Moldova abia la 1833 și ale căror atribuții au fost precizate în Muntenia printr'o lege dela 1834, primiau 1500 lei vechi pe lună.

Șefii de secție erau retribuiți cu câte 1000 lei vechi în Muntenia, cu 500 de lei vechi în Moldova, ceea ce corespundea cu 1152 și 576 lei aur de la 1914.

Nacialnicii de mese primiau câte 500 lei vechi și ajutorii lor câte 300 lei vechi pe lună ;

Scriitori aveau câte 150 lei vechi pe lună, ceea ce corespundea cu 171 lei aur de la 1914.

Reghistratorii primiau 250 lei vechi, adică 285 lei aur dela 1914.

Diviziunile teritoriale au rămas cele vechi. Căimăcămia Craiovei a fost însă desființată prin ofis al lui Kisseleff dela 13 August 1831. În Muntenia, o comisie a lucrat până la 1844 la modificarea hotarelor județelor, începând dela Olt și sporindu-le întinderea, astfel încât a dispărut județul Săcuenilor, care cuprindea câte o parte din actualele județe Prahova și Buzău. În Moldova s'au desființat, încă dela 1834, județele Hârlău, Cârlișu și Herta.

Ispravnicii s'au numit în Muntenia, în urma propunerii lui Barbu Știrbei, cărmuitori, iar în Moldova li s'a zis ispravnici administratori. Ei aveau să fie numiți de Domn, pentru 3 ani, dintre doi candidați propuși de sfatul administrativ. Li s'au lăsat numai atribuții administrative. Depindeau de ministrul de interne, dar primiau ordine și dela ceilalți miniștri, dela fiecare întrucât privia treburile departamentului său.

Leafa ispravnicilor a fost urcată de la 500 la 1.000 lei vechi, sau 381 lei aur de atunci, ceea ce echivala cu 1143 lei aur dela 1914, dată la care prefectii nu primiau decât 800 lei și ar face azi 25.600 lei.

Cancelaria cărmuitorilor de județe se compunea dintr'un sameș sau cap al cancelariei, numit în aceleași condiții ca și ispravnicii, un ajutor al sameșului și doi scriitori. Sameșii au primit 300 lei vechi pe lună, echivalenți cu 342 lei aur de la 1914 ; scriitorii câte 60 lei vechi, sau 69 lei aur dela 1914.

Județele nu aveau personalitate juridică.

Numărul plășilor fiecărui județ a fost redus. Administratorii de plasă au fost intitulați sub-cărmuitori în Muntenia, priveghetori de ocoale în Moldova. Se numeau, tot pe trei ani, în modul următor : cărmuitorul județului, împreună cu boerii proprietari din județ în

Muntenia, cu corniceii satelor din județ în Moldova, prezentau sfatului administrativ câte doi candidați pentru fiecare plasă sau ocol, dintre boer-nași, mazili sau neamuri, proprietari în județ. Sfatul prezintă aceste liste Domnului, care alegea.

Leafa zapciilor a fost urcată la 200 lei vechi în Muntenia, ceea ce echivalează cu 228 lei aur dela 1914, sau 7.296 lei de azi.

Privitor la ispravnici și zapcii Regulamentul organic prevedea că deoarece li se dau lefuri suficiente, „de acum înainte nu vor putea să ceară nimic dela locuitorii satelor, nici să primiască ceva, sub orice numire va fi”. Asemenea dispoziții se repetaseră de multe ori dela Const. Mavrocordat încoace.

În sarcina zapciilor de plăși era lăsată concentrarea impozitelor din ocolul lor și transmiterea la reședința județului. Mai aveau să apere pe săteni de năpăstuiți, raportând cârmuitorului și având dreptul, dacă acesta nu lua măsuri, să se adreseze direct ministrului de interne.

În Moldova, o circulară din Decembrie 1840 preciza îndatoririle priveghetorilor de ocoale cu privire la starea sanitară, lucrul câmpului, drumuri, poduri, magazii de rezervă și, dispoziție interesantă, îi obliga să observe ca orândarii dela sate să nu însărcineze pe locuitori cu datorii pe băutură peste sume ce se fixau anume.

*

În ce privește comunele, trebuie să deosebim capitalele, celelalte orașe și satele.

În București se înființa un consiliu comunal, ales după cum urmează : în fiecare culoare locuitorii întrunind anume condiții de vârstă și de sens, convocați de preoți în urma circulării ministrului de interne, alegeau, pentru trei ani, pe deputații culorilor ; aceștia alegeau apoi pentru un an : cinci membri neretribuți ai sfatului orășenesc, dintre proprietarii de case sau de moșii de o anume valoare și o comisie de 10 membri, însărcinată cu alcătuirea bugetului, ce se supunea aprobării marelui vornic dinăuntru, și cu controlul socotelilor anuale.

Președintele sfatului orășenesc era numit dintre membrii lui, de Domn, asupra propunerii marelui vornic.

Sfatul se aduna cel puțin de două ori pe săptămână în casa orașului și se ocupa numai de chestiuni economice și edilitare. La toate desbaterile asista un comisar al guvernului, care raporta marelui vornic orice constatare făcea de „necredință sau lenevire”.

Veniturile oraşului se compuneau mai ales din zecimi adiţionale la capitaţie şi patentă şi din accize sau mansupuri, care se arendau la mezat, membrii sfatului fiind oprîţi prin legea munteană dela 1833 de a le lua ei în arendă. Casierul sfatului era ales de sfat şi retribuit. Nu putea face nici o plată fără autorizare scrisă iscălită de toţi membrii sfatului. Era răspunzător pentru orice furtişag sau rea întrebuiţare a sumelor încredinţate lui.

Regulamentul organic intra în amănunte cu privire la hotarele capitalei, la pavarea uliţelor, la lărgirea lor, la scurgerea băltaurilor, ridicarea gunoaelor, înfiinţare de pieţe pentru desfacerea alimentelor, îndestularea cu apă, luminarea oraşului, etc., chestiuni care făcuseră şi mai înainte obiectul unor dispoziţii administrative. În plus se înfiinţau cimitirele, oprindu-se înmormântările pe lângă bisericile din oraş.

La Iaşi sfatul oraşenesc a fost compus din 5 membri, unul ales de obișnuita obştească adunare din sânul ei, ceilalţi patru de către staroşii corporaţiilor. Hotărârile sfatului nu se puteau pune în lucrare fără aprobarea marelui vornic, iar socotelile comunei aveau să fie cercetate de controlorul finanţelor statului.

Pentru celelalte oraşe şi târguri, Regulamentul organic prevedea că-şi vor putea cârmui „materialnicele interesuri” prin câte un sfat de 4 membri în Muntenia, de trei membri în Moldova, zis „maghistrat” şi ales de oraşenii cu un anumit cens. Ispravnicul judeţului avea să vegheze ca membrii magistratului să nu abată „către al lor în parte folos, ceea ce s'a hărăzit spre binele obştesc”.

O lege munteană din 1834 hotărî că fiecare târg şi mahala de oraş va avea o „cutie” alimentată din adaos la dajdia oraşenilor, într'o proporţie mai mare decât adaosul pentru cutiile săteşti, de oare ce pentru birnicii oraşeni stăpânirea face multe jertfe, înlesnindu-le mijloacele de îndestulare, asigurându-le serviciu medical şi spitale. De altă parte „oraşele şi târgurile având nevoie de negustori şi meseriaşi, iar satele de plugari şi muncitori, se cuvine să fie oarecare împiedicare pentru aceştia din urmă ca să nu poată năvăli cu atâta înlesnire în laturile oraşelor şi târgurilor, din care cauză munca pământului se împuţinează şi scumpetea în oraşe şi târguri creşte pe fiecare zi”. Este interesant că tocmai aceleaşi argumente motiva-seră înfiinţarea, la 1794, a dregătoriei de mare vornic al oraşului Bucureşti. Marele vornic al politiei (oraşului) a funcţionat şi în

epoca regulamentară, cu însărcinarea de a percepe dările orășenilor și de a controla, în fiecare an, împreună cu mitropolitul, marele ban și deputatul de Ilfov, socotelile sfatului comunal al capitalei.

Cât privește satele, Regulamentul organic dispunea că vor putea alege, în Muntenia câte un pârcălab, în Moldova câte un vornicel „ce sunt ca o poliție în sat”, însă prin știrea și cu învoirea atât a cârmuitorului județului, cât și a stăpânului moșiei „după vechiul obicei”. Pârcălabul sau vornicelul percepeau capitația, pentru care locuitorii satelor erau solidar răspunzători. În caz că întâmpinau dificultăți în percepere, cereau mai întâi concursul proprietarului și, dacă acesta era ineficace, se adresau cârmuitorului de plasă.

Se înființa o cutie obștească a satului, alimentată mai ales dintr'un adaus la capitație și a cărei gestiune era încredințată unui sfat de 6 locuitori aleși, împreună cu preotul și cu proprietarul sau vechilul acestuia. Cutia satului servia la plata pârcălabului sau vornicelului și mai ales la complectarea lipsei ce se putea ivi în suma capitației satului, pe urma morții sau mutării sătenilor, în intervalul de 7 ani dela o catagrafie (recensământ) la alta. În Moldova instrucții din anii 1834, 1840 și 1843 obligau pe vorniceii să urmărească pe tâlhari, să supravegheze pe orice nou venit în sat, să îndemne pe săteni să-și facă grădini de legume, să întretie armăsari și berbeci pentru reproducere.

O lege munteană din 1833 obliga pe săteni să clădiască, după un plan dat de stăpânire, o casă a satului, în care să se păstreze arhiva, să se adune epitropii cutiei sătești și judecătoria sătească de împăciuire, sau județul sătesc, înființat de Regulamentul organic și care a funcționat câțiva ani.

Desființându-se prin Regulamentul organic vornicia de pripas, o lege munteană din 1832 îndatora fiecare sat să aibă văcari plățiți puși sub supravegherea proprietarului și a cârmuitorului de plasă. Proprietarul vitelor prinse în semănături plătia o despăgubire interesatului și o amendă în folosul cutiei sătești. Jurații satelor erau delegați pe rând pentru cercetarea stricăciunilor pricinuite de vite și raportau celorlalți jurați și stăpânului moșiei. O întregă procedură era instituită pentru a da de urma proprietarului vitei. Asemenea dispoziții existau în Moldova încă dela 1776.

În Muntenia, la 1851, prin noua lege agrară, Barbu Știrbei a reorganizat sfatul sătesc. L'a compus din pârcălab, un reprezentant

al proprietarului și doi sau patru „deputați” aleși, de toți câți plăteau capitația, dintre sătenii frunțași. Acest sfat nu era însă chemat să delibereze asupra intereselor satului. Era numai un organ de execuție al organelor administrative superioare. Mai avea și atribuții judecătorești pentru pricinile mici dintre săteni și pentru neînțelegerile dintre proprietari și clăcași cu privire la lucrarea pământului.

*

Cât privește organizarea poliției prin Regulamentul organic, trebuie să deosebim iarăși orașele, județele și satele.

La București, șef al poliției rămânea marele agă, retribuit cu 2000 lei vechi pe lună, echivalenți cu 2.300 lei aur dela 1914, ajutat de un cinovnic retribuit cu 500 vechi echivalenți cu 575 lei aur dela 1914. Pe lângă agie se aflau 10 dorobanși călări. Orașul era împărțit și câțiva scriitori cu câte 100 lei vechi lunar, sau 114 lei aur dela 1914. Pe lângă agie se aflau 10 dorobanți călări. Orașul era împărțit în 5 culori sau plăși, fiecare în frunte cu un comisar, numit dintre boeri și retribuit cu 500 lei vechi pe lună, sau 570 lei aur de la 1914. Fiecare culoare era subîmpărșită în trei popoare, cu câte un epistat retribuit cu 200 lei vechi, sau 228 lei aur dela 1914. Pe lângă fiecare comisariat erau 2 dorobanți călări. O lege specială pentru străjuirea de noapte în capitală se întocmește la 26 Martie 1856.

La Iași, marele agă era retribuit cu 1500 lei vechi pe lună. Orașul era împărțit în 4 cvartaluri, fiecare subîmpărțit în trei departamente. Pe lângă poliție funcționau seimeni în uniformă, comandați de căpitan și însărcinați cu străjuirea de noapte. O mențiune deosebită se cuvine „Așezământului polițienesc” de la 9 Iunie 1850.

Avea 158 articole, repartizate astfel : Cap. I, Atribuțiile poliției: Secția I, privegherea liniștei și păzirea buneii rândueli ; Secția II, poliția municipală, Secția III, poliția judiciară ; Cap. II, Poliția orașului Iași : Secția I, atribuțiile șefului poliției, Secția II, sfatul polițienesc judiciar, Secția III, atribuțiile comisarului șef al poliției municipale, Secția IV, atribuțiile comisarilor de poliție, Secția V, despre epistații secțiilor, Secția VI, despre sergenții de oraș, Secția VII, despre fanarașii, Secția VIII, despre jandarmii poliției, Secția IX, statul poliției Iași, Secția X, despre înalta poliție.

Poliția se ocupa cu supravegherea străinilor și a servitorilor, cu aplicarea măsurilor sanitare, cu îndestularea orașului și cu paza de foc.

Regulamentul organic al Munteniei a prevăzut, asupra propunerii lui Barbu Știrbei, organizarea unui serviciu de poliție în toate reședințele de județe, sub conducerea unui polițmaister, retribuit cu 250 lei vechi lunar, sub ordinele ispravnicului județului. În Moldova o lege din 1835 fixa îndatoririle polițmaisterilor. Se lămuria că poliția „nu judecă, ci numai lămurește pricinile și le raportuește ispravnicului, cu trimiterea vinovatului”.

O lege munteană din 1832 a înființat pe lângă fiecare ispravnicat, poliție de oraș, și cărmuire de plasă, dorobanți călări, comandanți de tiști, și organizați în parte după vechiul sistem slujitoresc. Tiștii, retribuiți cu 100 lei vechi lunar, erau aleși de cărmuitorii județelor, în înțelegere cu boerii proprietari, dintre boernași, neamuri și mazili. Dorobanții, scutiți de cvartir și de recrutare, formau trei cete, care slujiau, cu schimbul, câte zece zile. Erau plătiți din cutia satului cu câte un leu pe zi de serviciu, dar toată întreținerea și echiparea era în sarcina lor.

O legiuire din 30 Iulie 1850 a lui Barbu Vodă Știrbei, desăvârși organizarea dorobanților din județe ¹⁾. Dorobanțul avea să fie ales de către săteni dintre cei mai vrednici pentru asemenea slujbă și să se angajeze pe șase ani, depunând jurământul militar. De altă parte, tot militarul eșit din slujba oștirii și apt pentru serviciul de dorobanț, era dator să slujiască alți șase ani ca atare în județul său de origine. Comandanții dorobanților aveau să fie numiți pe viitor dintre ofițerii oștirii dar rămăneau dependenți de ministerul de interne. Se fixa un model de uniformă, pe care însă dorobanțul trebuia să și-o facă pe proprie cheltuială, după cum trebuia să aibă și cal.

În Moldova, o lege dela 1833 a înființat slujitori călări pe lângă autoritățile administrative, judecătorești și vamale, ca să urmărească hoșii, să transporte dările încasate, să păziască temnițele, să asigure strața de noapte, să transmită ordinele. În fruntea lor, la fiecare reședință de județ se afla câte un căpitan. Nu erau retribuiți și erau întreținuți și echipați de către alți trei locuitori din sat cari, în schimb, erau scutiți de dări și de lucru la drumuri. Pentru transportul poștei se înființau, în aceleași condițiuni, țimirași pedestri, Dela

¹⁾ Analele parl. XVI, 201. Tot atunci o lege pentru organizarea grănicerilor (Ibid., 210).

1845 însă în Moldova, slujitorii în loc de a fi întreținuți de sate, au fost retribuiți printr'un adaus la capitație. O lege din 12 Martie 1850 transformă apoi corpul de slujitori în corp de jandarmi, comandat de un colonel, având în subordine 2 maiori, câte unul pentru 6 ținuturi, fie care ținut având o companie ²⁾).

Putem spune că filiația jandarmeriei noastre rurale se urcă până la Const. Vodă Mavrocordat.

În fiecare sat Regulamentul organic orândui câte doi vătășei călări cu leafă, pentru siguranță. Toți sătenii erau însă datori să ajute la prinderea răufăcătorilor, fiind și chezași unii pentru alții, iar ca răsplătire și încurajare primiau o parte din banii gășiți. Era o dispoziție pe care o găsim mai din vechi și înscrisă și în codul penal al Moldovei dela 1820 ³⁾.

După regulamentul organic.

Dacă sfera de activitate a administrației noastre s'a putut lărgi dela Regulamentul organic încoace, dacă preocupări intermitente din sec. al XVIII-lea, au putut trece pe planul întâi, dacă înfăptuiri încercate și atunci au putut fi duse la bun sfârșit, dacă într'un cuvânt progrese netăgăduite au putut fi realizate în domeniul lucrărilor publice, și în primul rând al drumurilor ¹⁾, în serviciul sanitar, edilitate, învățământ, asistență, organizarea poștelor, aceasta nu se datorește dispozițiilor legislative înscrise în Regulamentul organic. Dacă ar fi fost numai acestea, ar fi putut rămânea și ele afirmații platonice de intenții bune, ca și atâtea dispoziții similare din vremea domniilor anterioare.

Progresul s'a datorit revizuirii raporturilor noastre cu Poarta, ceea ce a făcut cu puțință stabilitatea măcar relativă a domniilor, întocmirea de bugete anuale și mai ales a determinat acel avânt economic care a asigurat mijloacele financiare necesare oricăror înfăptuiri.

²⁾ Manualul administrativ al Moldovei, I, 92, 106.

³⁾ I. Filitti și D. Suchianu, Contribuții la ist. justiției penale în principatele române, p. 44.

¹⁾ Un „departament al lucrărilor publice” a fost înființat în Moldova la 21 Ian. 1851. — În Muntenia, la 10 Sept. 1852, se creează o direcție a lucrărilor publice pe lângă ministerul de interne.

Dar firește că atavismul datorit unor împrejurări seculare, de care însă nu eram răspunzători, apăsa încă greu asupra noastră. Administrația a continuat să lase mult de dorit, căci nu se putea improviza o întreagă lume nouă care să aplice în toată conștiința dispozițiile legislative așternute pe hârtie. Dănuirea păcatelor trecutului este înfățișată în răspunsul adunării muntene la mesagiul domnesc din 1842, în învinuirile aduse la 1848 cărmuirilor lui Gheorghe Vodă Bibescu și lui Mihai Vodă Sturza, în constatările pe care Barbu Vodă Știrbei le făcea la 1850 cu prilejul unei călătorii de inspecții prin țară, în discuțiile din divanul ad-hoc al Moldovei la 1857, în studiul, tot de atunci, al lui Vasile Boerescu, La Roumanie après la traité de Paris, în raportul prezentat de o comisie europeană congresului dela Paris la 1858 cu privire la situația Principatelor: răspunderea ministerială o ficțiune, dispoziții din Regulament rămase neaplicate, prefectii și subprefecții arbitrari ca și mai înainte, sfaturile sătești simple unelte ale administratorilor de plăși, banul public prădat sau risipit, lumea împărțită în apăsători și apăsați.

De altă parte, odată cu emanciparea noastră măcar parțială politică și economică, și-au putut da liber curs și aspirațiile spre mai bine, atâta vreme năbușite, ale societății noastre.

S'a ivit de atunci, în clasa noastră conducătoare, o pleiadă de bărbați desinteresați cari s'au pus chiar în fruntea mișcărilor pe urma cărora nu aveau decât de pierdut, gata să-și sacrifice și privilegiile și averile în serviciul renașterii României. Exemplul dat de ei a fost comunicativ. La 1857, în ajunul convocării divanului ad-hoc, un manifest ²⁾, iscălit de boeri munteni socotiți ca reacționari, în frunte cu Barbu Catargi, cerea, pe lângă unire și Domn străin, guvern reprezentativ, egalitate înaintea legii și a sarcinilor publice, dreptul pentru oricare de a ocupa funcțiile statului, cu singura restricție a selecțiunii firești. Tot atunci, în divanul ad-hoc al Moldovei care, spre deosebire de cel din Muntenia, a formulat și deziderate de reforme interne, s'a votat cu *unanimitate* în ziua de 25 Octomvrie 1857, oborârea privilegiilor boerești.

Cată să ne descoperim înaintea acelei generații de bărbați de seamă cari nu și-au făcut din politică izvor de satisfacții personale și cată să-i imitam.

²⁾ D. A. Sturdza și alții, Acte și doc. privitoare la ist. renașterii României, IV, 175.

Abia printr'un decret din 22 Fevr. 1859 cancelaria ministerului de externe a încetat de a fi centrul tuturor treburilor statului, pentru a căroră expediere autorizarea Domnului era necesară. Numai de atunci s'a hotărât că fiecare ministru, fiind secretar de stat și, conform art. 15 din Convenția de la Paris din 1858, răspunzător de actele sale, va supune însuș Domnului rapoartele privitoare la lucrările departamentului său și va contrasemna decretele domnești privitoare la acel departament, aducând și însuși la îndeplinire rezoluțiile domnești asupra rapoartelor ¹⁾).

Județele nu aveau personalitate juridică. Proclamația de la Islaz, la 1848 cerea, în punctul 10, „dreptul pentru fiecare județ de a-și alege dregătorii săi”, iar Kogălniceanu, tot atunci, recunoștea dreptul fiecărui ținut, oraș și comună de a-și controla administrațiile și interesele locale prin sfaturi ținutale, municipale și comunale ²⁾).

În ședința de la 15 Nov. 1857 a divanului ad-hoc al Moldovei, M. Kogălniceanu releva că toate interesele generale și locale erau centralizate în mâinile guvernului. Opina că consilii generale ar trebui să hotărască asupra intereselor ținutale, iar consilii de ocoale și sătești asupra intereselor locale. În ședința dela 13 Dec. s'a făcut apoi propunerea de recunoaștere a ținuturilor ca persoane morale și de înființare în fiecare ținut de consilii alese, însărcinate cu votarea bugetului, cercetarea socotelilor, repartizarea contribuțiilor directe și propunerea măsurilor de interes ținutal ³⁾. Propunerea a fost admisă în unanimitate. Tot atunci, Vasile Boerescu, în cartea La Roumanie après le traité de Paris, înfățișa un proiect de organizare administrativă după modelul francez și cerea răspunderea comunelor pentru delictele comise pe teritoriul lor contra persoanelor și bunurilor ⁴⁾. În proiectul de constituție elaborat la 1859 de comisia centrală de la Focșani, se prevedea (art. 115—117) înființarea de consilii ținutale, municipale și comunale, cu competență în chestiunile de interes local, sub supravegherea Domnului și a adunării spre a nu-și depăși atribuțiile și a nu vătăma interesele generale ⁵⁾.

Acest deziderat a fost, în ce privește județele, transformat în

1) I. C. Filitti, Izvoarele constituției de la 1866, p. 60.

2) Ibid., 48, 69.

3) Ibid., 68—9.

4) Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească, seria I, vol. IV, p. 324—8.

5) Filitti, l. c.

proiect de lege la 29 Nov. 1861 de Comisia centrală de la Focșani ⁶⁾, dar n'a fost tradus în fapt decât prin legea votată la 10 Martie 1864 și promulgată de Cuza Vodă la 31 Martie următor, care a înființat consiliile județene.

În ședința dela 20 Dec. 1857 a divanului ad-hoc al Moldovei, deputații micilor proprietari au propus statornicirea în deobște a comunelor și înființarea de consilii comunale alese. Mihai Kogălniceanu a observat însă că dacă chestiunea nu prezintă greutate pentru satele răzăsești, era spinioasă pentru celelalte sate, căci implica împroprietărirea satelor și revizuirea raporturilor dintre proprietari și țărani ¹⁾. La 1861 Ion Ghica elabora un proiect de organizare comunală, pe bază de descentralizare, dar admițând și el răspunderea colectivă ²⁾.

Înființarea comunei rurale a fost înfățișat prevăzută în legea rurală dela 11 Iunie 1862, votată imediat după asasinarea la 8 Iunie, a lui Barbu Catargi. Era proiectul întocmit de comisia centrală. Art. 2 dispunea că „toate satele compuse din locuitori... așezați pe moșiile proprietarilor, pe acelea ale statului, ale mănăstirilor și așezămintelor publice, se constituie în comune”. Art. 3: „Fiecare proprietar care are azi pe moșia sa unul sau mai multe sate ori cătune, va ceda, odată pentru totdeauna, cu chirie perpetuă, pentru așezarea și întocmirea teritorială a comunei, cătimea de pământ arătată la art. următor, în care cătime va intra și vatra satului. Acest loc va avea numirea de pământ comunal, va forma raza satului și va trebui să fie laolaltă”. Art. 9: „Tot locul cuprins de drumurile și ulițele de comunicație principală, precum și locurile pe care sunt zidite bisericile, cimitirele, casele de consiliu comunal și de școală, cu împrejurimile lor, nu se vor socoti la măsura pământului cedat comu-

⁶⁾ Acest proiect se deosebește de legea votată la 1864 numai în următoarele puncte: legea nu cuprinde art. 8—14; alineatele 2—4 din art. 19; al. 4—5 din art. 20; al. 1—4 din art. 21; art. 23 și 24; al. 1 din art. 25; art. 26, 27, 29, 36—43 din proiect, toate relative la amănunțele operațiilor electorale și la poliția în localurile de vot. De asemenea, altele erau în proiect condițiile de eligibilitate (art. 45—6). În proiect lefurile membrilor consiliului permanent și a grefierului (în lege, secretar) consiliului județean se plăteau de stat (art. 74), pe când în lege figurează printre cheltuielile obligatorii ale județului. În sfârșit legea (art. 56) prevede o casă de pensii pentru funcționarii consiliului județean.

¹⁾ Doc. renașt., VI, partea 1, pag. 463—5.

²⁾ Publicat de N. Iorga în Rev. ist. XX (1934), p. 209—217.

nei". Art. 11 : „Teritoriul comunal se va hotărâni și se va împietri, înconjurându-se cu șanț sau gard de către locuitorii fiecărui sat, sub privegherea consiliului comunal, a proprietarului și a guvernului". In sfârșit, art. 13 prevedea posibilitatea pentru comună de a răscumpăra de veci de la proprietar terenul cedat ei. Astfel se deosebia pentru întâia oară satul de proprietatea vecină și se creea o proprietate a satului.

Legea dela 1862 n'a fost însă sancționată de Cuza Vodă, de oare ce nu corespundea intențiilor lui în privința rezolvirii chestiunii rurale. In aceste împrejurări se publică totuși la 1863 „Manualul pentru trebuința sfaturilor sătești" ³⁾. Era compus în formă de întrebări și răspunsuri, pe înțelesul sătenilor. Se definea satul ca o adunare de familii care-și înlesnesc traiul prin muncă pe acelaș tărâm. Biserica, școala, casa de sfat, drumurile, fiind pentru trebuința fiecărui locuitor, formează proprietatea comună a satului. In casa de sfat se adună locuitorii ca să chibzuiască despre trebuințele lor și să asculte poruncile stăpânirii. Sfatul priveghează la liniștea, buna petrecere și dreptățile fiecărui locuitor și este mijlocitor între sat și cârmuirea de plasă. Capul sfatului este preotul, care trebuie să fie negreșit omul cel mai cinstit, căci este slujitorul lui Dumnezeu. Locuitorii să fie cu băgare de seamă la alegerea membrilor sfatului. Li s'a dat dreptul de alegere pentru că, trăind împreună, știu mai bine cari sunt oamenii cu tragere de inimă pentru sat. Se arată atribuțiile sfatului printre care este și întocmirea bugetului, care trebuie să prevadă ca cheltueli obligatorii, plata învățătorilor, vătășeilor, pândarilor, dorobanților, costul registrelor de stare civilă și al Monitorului. Invoelile între proprietari și muncitori agricoli, trebuie păzite cu sfințenie, căci sunt contracte libere și cel ce le calcă se expune la despăgubiri. Urmează lămuriri despre proprietate. Este rodul muncii, adunat și economisit. Proprietatea moșiei trebuie respectată tot atât cât aceea a vitelor și a casei fiecărui locuitor. Se explică apoi rostul impozitelor. Mai înainte, zice manualul, numai unii plăteau impozite, iar nu țara întregă ; aceasta fiind o mare nedreptate, de la suirea pe tron a M. S. Vodă Alex. Cuza s'a făcut legea ca toți să plătiescă impozite după putere și averea fiecăruia.

Vătășeii erau încă în ființă la 1863 când se publică un regu-

³⁾ Bujoreanu, Colecțiune de legiuirile României, I, 921.

lament pentru serviciul lor¹⁾. Erau învoiți pe cel puțin trei ani, plătiți de sat și puși sub ascultarea sfatului sătesc. Serviau cu rândul, câte o săptămână. Purtau corespondența oficială; erau poștași rurali, aduceau la îndeplinire poruncile guvernului și hotărârile sfatului sătesc privitoare la raporturile dintre locuitori și proprietar; asistau pe perceptor la încasarea dărilor; privegheau conservarea împrejmuirilor localurilor comunale, a șanțurilor, podurilor, drumurilor, plantațiilor, fântânilor, aveau paza vitelor căzute în prapas; iscodiau pe străini și vagabonzi; urmăreau pe răufăcători; culegeau lămuriri asupra crimelor și delictelor; arestau turburătorii ordinei publice și pe cei surprinși vătămând proprietăților comunale și particulare; asigurau straja de noapte. Orice faptă a vătășilor care ar jigni pe locuitori în folosința legiuitorilor libertăți, zicea reglementul de la 1863, este o pășire peste marginile puterii încredințate lor. Ei nu vor putea aresta pe nimeni fără ordin formal al consiliului sătesc, sau al subprefectului, afară de cazurile când vor găsi pe cineva „în chiar vină veghiată”. Bătaia este oprită, dar cel ce batjocorește pe vătășel în îndeplinirea datoriei, este trimis în judecată. Vătășei nu pot întrebuița arma decât când se îndreaptă asupra-le lovituri și silnicii, sau când alt mijloc nu au de a apăra postul sau persoanele ce li sunt încredințate. În privința instrucției, disciplinei, armamentului și echipamentului, vătășei depindeau de ministerul de război. Pentru abateri de la datorie, erau destituiți sau trimiși în judecată.

Comuna rurală și consiliile comunale au fost înfârșit înființate și organizate prin legea votată la 9 Martie 1864 și promulgată de Cuza Vodă la 31 Martie. Ea dispunea că „toate satele, orașele și târgurile României vor forma pe viitor comune independente”. Se reproduceau dispozițiile proiectului dela 1862, adăogându-se că averea țăranilor morți fără moștenitori revine comunei.

*

Ori câte scăderi ar fi avut vechea noastră administrație, socotesc că are drept la oare care indulgență, dacă ne gândim că și astăzi, deși ne-am bucurat de 70 de ani de viață constituțională, ni se mai potrivesc următoarele cuvinte ale lui Alexis de Tocqueville: „Am întâlnit în legile, în ideile, în obiceiurile vremurilor trecute, urmele

¹⁾ Bujoreanu, o. c., I, 1925.

VERIFICAT

unora din vițiile care, după ce au ros vechea societate, ne frământă încă" ¹⁾).

De altă parte, eu unul nu mă pot declara satisfăcut cu progresele realizate în acest răstimp, odată ce din ele nu s'au împărțășit decât într'o prea slabă măsură masele mari ale populației românești. Opera cată să fie desăvârșită. Aceasta este marea datorie a generației nouă de funcționari și de funcționare. Pentru îndeplinirea ei, o pregătire și profesională și sufletească mi se pare însă că ar fi mai eficace decât un perpetuum mobile legislativ.

Trecutul de care ne-am ocupat ne învață că o bună administrație nu se poate clădi decât pe o sănătoasă temelie economică. Instituțiile valorează cât oamenii cari le compun, iar oamenii chinuți de necazuri nu pot îndeplini o înaltă misiune socială ²⁾).

VERIFICAT
2017

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

¹⁾ L'ancien régime et la révolution, 1860, p. 11.

²⁾ Cred interesant să amintesc că după contopirea, în Dec. 1861, a administrațiilor celor două principate, un proiect de descentralizare administrativă a fost infățișat adunării de guvernul Barbu Catargi la 19 Martie 1861 (L'am publicat în *Revista de drept public*, Aprilie-Iunie 1929, p. 311—317). El împărțea țara în patru „prefecturi generale”. A fost însă respins, pe motivul că era rău venit în momentul când, dimpotrivă, trebuia să se ia măsuri de complectă unificare.